

ŠTÚDIE

PETER RATKOŠ

VELKOMORAVSKÉ OBDOBIE V SLOVENSKÝCH DEJINÁCH*

Velkomoravské obdobie znamená v dejinách slovenského i českého národa významnú epochu, pretože naši predkovia žili skoro celé storočie v spoločnom štátnom zriadení. Týmto štátnym zriadením bolo velkomoravské kniežatstvo, ktoré sa v našich krajinách vytvorilo v súlade so spoločenskými, ekonomickými i politickými podmienkami v 9. storočí. Velkomoravské kniežatstvo ako ranofeudálne štátne zriadenie vzniká súčasne s novým spoločenským zriadením namiesto starého patriarchálno-rodového zriadenia — feudalizmom. Feudalizmus v našich krajinách marxistická historiografia nepokladá za cudzí import, aj keď sa feudálne spoločenské zriadenie vyvíjalo v ostatnej Európe nerovnomerne.

ROZKLAD OTROKÁRSKEHO PATRIARCHÁLNO-RODOVÉHO ZRIADENIA A VZNIK FEUDALIZMU

Zárodky feudálnych vzťahov vznikali už na sklonku otrokárskeho rímskeho impéria v 3. a 4. storočí n. l. Predstavovala ich spoločenská inštitúcia kolonátu. Rímski kolóni (t. j. nájomníci pôdy) dostávali v pohraničných provinciách od jednotlivých miestodržiteľov (prétorov) pôdu na osobné užívanie, a to s podmienkou vojenskej služby v légiách. Kolóni sa grupovali najmä z barbarických, germánskych a keltských kmeňov, ktoré sústavne útočili na rímske impérium na Rýne i na Dunaji od začiatku n. l.

Rozklad rímskeho impéria neprebíhal vo všetkých provinciách rovnako. V provinciách susediacich s územím našej vlasti (Panónia, Norikum) štátne inštitúcie rímskeho impéria postupne nivočili bojové družiny rozličných kmeňov, ako Gótov, Hunov, Gepidov, ďalej Langobardov, Slovanov i Avarov v 6. storočí. Avšak v západoeurópskych provinciách (Gália, Hispánia, Británia) i v samej Itálii preberali staré inštitúcie impéria náčelníci a bojové družiny germánskych kmeňov. Dobyvateľské barbarské kmene Ostrogótov obsadili koncom 5. storočia Itáliu, súčasne kmene Frankov ovládli Gáliu, v Hispánii

* Príspevok P. Ratkoša je výňatok z kolektívnej práce *Dejiny Slovenska*, ktorú v tomto roku Historický ústav SAV dokončí. Redakcia uverejnením tohto príspevku chce oboznámiť bližšie svojich čitateľov s týmto významným podujatím.

založili svoje panstvo Vizigóti a Británie sa zmocnili anglosaské kmene. Západné provincie rímskeho impéria sa stali takto doménu dobytateľov. Avšak východné provincie impéria, tvoriace základ Byzantskej helenizovanej ríše, uhájili pomocou žoldnierskych vojsk nielen svoje hranice pred útočiacimi „barbarmi“, ale na viac ako dve storočia i otrokársku spoločenskú sústavu.

V mestách a na vidieckych latifundiách západorímskych provincií začala hrať hlavnú úlohu inštitúcia kolonátu, pretože ju dobytatelia neprevzali len formálne ako iné inštitúcie. Otroci prechádzali hromadne do stavu kolónov, ktorí boli povinní odovzdávať barbarským „kráľom“ (rex) obklopeným bojovými družinami (zárodok neskoršej šľachty) poľnohospodárske plodiny, dobytok a remeselné výrobky. Len nepatrná vrstva bývalých otrokov zostala v nevoľníckom pomere (tzv. servi cassati) s povinnosťou robotovania na panských dvorcoch (palatium, Pfalz). Na niekoľko storočí zostali masy germánskeho obyvateľstva slobodnými s povinnosťou zúčastniť sa krajinskej vojenskej pohotovosti.

Toto slobodné obyvateľstvo (zv. lites) vojenské povinnosti zbedačovali a spájali ho s podrobeným romanizovaným keltským obyvateľstvom v triedu poddaných (coloni, rustici). Proces splyvania rozličných vrstiev obyvateľstva v triedu poddaných a triedu feudálov trval v oblastiach bývalých západorímskych provincií celé 6.—8. storočie, pričom nemalý podiel na urýchlení feudalizácie mali inštitúcie katolíckej cirkvi, ktorej sa podarilo získať na svoju stranu pôvodne ariánske rodiny germánskych náčelníkov.

Proces feudalizácie nemal však ani v oblastiach západnej Európy rovnaký priebeh. Rozdiel medzi feudálnym zriadením na území bývalých rímskych provincií a medzi feudalizáciou bývalých kmeňových oblastí „barbarov“ až do 9. storočia bol dosť veľký, pretože v oblastiach nepatriacích pod zvrchovanosť starého Ríma (vlastná Germánia so Škandináviou, slovanské oblasti) obyvateľstvo prechádzalo z patriarchálno-rodového zriadenia do feudálnej závislosti rozličnými formami, ale zvyšky rodového zriadenia si toto obyvateľstvo udržalo po celé stáročia (spoločná držba pôdy v germánskej marke, slovanskej občine). Prirodzene, hlavnú úlohu pri formovaní feudálneho spoločenského zriadenia hrali tie dobytateľské barbarské kmene, ktoré sa zaoberali poľnohospodárstvom.

Feudalizácia slovanských kmeňov, ktoré koncom 5. storočia poslednou migračnou vlnou obsadili veľkú časť Balkánu na juhu, povodie Labe a východné Alpy na západe, dosiahli horné povodie Volgy na severovýchode, prebiehala tiež nerovnomerne. Samo vyvrcholenie slovanskej migrácie koncom storočia nasvedčuje na rozklad patriarchálno-rodového zriadenia. Avšak tento rozklad u južných a častí západných kmeňov bol urýchlený nie preto, že tieto kmene mohli aspoň čiastočne nadviazať na zvyšky materiálnej kultúry v bývalých rímskych provinciách Panónie, Moezie a Ilýrie, ale preto, že koncom 6. storočia ich ovládli na viac ako dve storočia bojové družiny Avarov a Bulharov.

Bojové družiny nomádskeho Avarov a Bulharov sa neuspokojili iba s prisvojovaním si výrobkov podrobených slovanských roľníkov. Hlavným zdrojom obohacovania Avarov i Bulharov bola vojnová korisť, kvôli ktorej nútili bojo-

vať proti Byzantsku i podrobené slovanské obyvateľstvo. Nadvláda avarských náčelníkov a družín úplne rozrušila kmeňovú organizáciu Slovanov v Dunajskej kotline. Zato si ju udržali menšie kmeňové jednotky Slovanov, ktorí uznali zvrchovanosť Byzantska (na území dnešnej Makedónie a Trákie). Po veľkom protiavarskom hnutí podunajských Slovanov, vedenom franským kupcom Samom, panstvo avarských družín oslabilo a v 8. storočí avarské skupiny rozptýlené medzi slovanským obyvateľstvom (okrem stepí a močiarov pri Dunaji a Tise) uspokojujú sa s časťou nadvýrobov slovanských roľníkov a remeselníkov. V tomto období treba hľadať prvé zárodky vytvárania feudálnych vzťahov a naturálnej renty, pretože príčiny, ktoré viedli k rozporom medzi rodovými náčelníkmi korutanských, balkánskych a naddunajských Slovanov na jednej a Avarmi na druhej strane v druhej polovici 8. stor. a začiatkom 9. stor., mohli koreniť jedine v probléme prisvojovania si naturálnej renty usadlého slovanského roľníka. V okrajových oblastiach avarsko-slovanskej dŕžavy vyvíjali sa feudálne vzťahy rýchlejšie, čo sa prejavilo konečne aj vznikom začiatočných štátnych útvarov — slovanských kniežatstiev začiatkom 9. storočia.

V krajinách na východ od Labe možno vo vývine výrobných síl za feudalizmu rozoznávať približne tri periódy: 1. raný feudalizmus s výlučne naturálnou formou ekonomiky a doznievaním patriarchálno-rodového zriadenia; 2. rozvítý feudalizmus s dominujúcim síce naturálnym hospodárením, ale s rozvíjajúcim sa remeslom v dôsledku odlúčenia remesla od poľnohospodárstva (Fr. Engels o druhej spoločenskej delbe práce) a 3. neskorý feudalizmus, keď sa spoločenská delba práce ešte viac vyhraňuje a v dôsledku tovarovej výmeny sa vytvárajú zárodky kapitalistických vzťahov v niektorých odvetviach remesla (manufaktúry) i v poľnohospodárstve (veľkostatky), ovládanom stále viac peňažným hospodárstvom.

Základnou politickou inštitúciou triedneho feudálneho poriadku, v ktorom nemá miesto kmeňová demokracia, je štát. Úlohou štátu, ako hovorí Fr. Engels, je „tlmiť a v medziach poriadku držať antagonistické protirečenia spoločnosti“. Medzi znaky štátneho zriadenia patrí označovanie obyvateľstva, vojsko, administratíva, súdnictvo, dedičná funkcia panovníckej moci a dane. Pravda, aj formy štátneho zriadenia sa vyvíjajú a podmieňujú ich ekonomický vývin a výrobné vzťahy. Ba aj v rámci toho istého spoločenského zriadenia jestvuje vývoj štátnych foriem, napr. za feudalizmu patrimoniálnu monarchiu vystriedava stavovská a túto zasa absolutistická monarchia. Nemenej významnou inštitúciou pri upevňovaní štátu bola kresťanská cirkev, jej ideológia a hierarchické inštitúcie, posilňujúce zvnútra i navonok feudálne zriadenie, na čo upozorňuje aj Fr. Engels, keď o stredovekej cirkvi hovorí, že sa ukázala „najlepším systémom a sankciou jestvujúceho feudálneho zriadenia“. Administratívne, súdne i vojenské inštitúcie boli od svojho vzniku úzko späté so štátnym feudálnym zriadením.

So vznikom štátneho zriadenia ako bezprostredného odrazu výrobných vzťahov súvisí aj etnografická premena tej ktorej krajiny. Kmeňové sväzy s demokratickou sústavou kmeňovej a rodovej pospolitosti vylučujú štátne triedne zriadenie. Vo feudálnom štáte rozhoduje panovnícka dynastia za väčšej-men-

šej účasti hierarchicky usporiadanej triedy svetských a cirkevných feudálov. Pri vzniku štátu sa panovnícka dynastia vyvíjala zvyčajne násilne z rodiny niektorého kmeňového náčelníka, ktorý spolu s družinou preberá hlavné funkcie doteraz volených orgánov kmeňového sväzu. Hoci kmeňové tradície sa uchovávali po celé stáročia aj vo feudálnom štáte, jednako štátna moc je nútená likvidovať kmeňové inštitúcie a miesto kmeňov nastupuje feudálna národnosť, nosiaca meno po tom kmeni, z ktorého pochádza panovnícka dynastia (Česi, Maďari, Poľania a pod.), alebo sa vžilo širšie etnické pomenovanie (Bulhari, Slovieni — Slováci, Slovinci, Rusi), resp. niekde rozhodol moment geografický (Makedónci, Ukrajinci), na čo koniec-koncov vždy vplývali historické podmienky.

O začiatkoch feudalizmu na území našej vlasti prebiehala v rokoch 1950—1953 diskusia historikov a archeológov. Prevládnutie feudálnych vzťahov na území starého Slovenska a Moravy datoval P. Ratkoš na rozhranie prvej a druhej štvrtiny 9. storočia, keď sa utvárajú aj prvé ranofeudálne štátne útvary: kniežatstvo moravské a nitrianske.¹ S likvidáciou kmeňového zriadenia, rozrušeného už v predošlých storočiach avarskými náčelníkmi a družinami, súvisí nielen vytvorenie kniežatstiev, ale aj zárodky formovania sa veľkomoravskej (alebo staromoravskej) národnosti. Český historik Fr. Graus v diele *Dějiny poddaného lidu v Čechách* (I. zv.) kladie počiatky feudalizmu pre Čechy i Moravu až na začiatok 10. storočia, hoci archeologické výskumy i historické momenty, ako napr. dedičnosť kniežacej hodnosti Přemyslovcov už na konci 9. storočia, ukazujú na prevládnutie feudálnych vzťahov aj v samých Čechách už v 9. storočí. Sovietski historici B. D. Grekov, L. Čerepnin a D. Rybakov skúmaním začiatkov feudalizmu a vzniku staroruskej národnosti v Kijevskej Rusi pomohli metodologicky riešiť problém začiatkov feudalizmu v našich krajinách.² Kijevská Rus i Veľká Morava ako ranofeudálne štáty vznikajúce v 9. storočí zohrávali dôležitú úlohu v dejinách Slovanov, a to pri obrane proti útokom vonkajších nepriateľov.

VZNIK A FORMOVANIE RANOFEUDÁLNEHO VEĽKOMORAVSKÉHO ŠTÁTU

Vnútropolitická situácia v avarsko-slovanskej dŕžave začala sa komplikovať pravdepodobne po pripojení bavorského vojvodstva a s ním zviazaného slovanského korutanského kniežatstva k Franskej ríši (roku 788), ktorú od roku 771 do roku 814 spravoval kráľ (od roku 800 cisár) Karol, zvaný Veľký. Výboje feudálnych družín Karola Veľkého na začiatku jeho vlády, či už išlo o podrobenie Langobardska alebo kmeňového sväzu Sasov, či o obranu proti Arabom v Španielsku alebo o podmanenie Bavorska, skončili sa úspešne, hoci v novo získaných krajinách dochádzalo často k nepokojom a vzburám. Za odboja Bavorov vystúpili avarskí kagáni ako spojenci bavorského vojvodu Tassila II. a čoskoro potom zorganizoval Karol Veľký rozsiahlu výpravu proti Avarom

¹ Ratkoš P., *Počiatky feudalizmu na Slovensku*, HČ.

² Kijevská Rus, Praha.

(roku 791). Nástupiskom útoku Franskej ríše bola nedávno zorganizovaná Česká marka (Nordgau). Feudálne franské vojsko vytlačilo úplne avarské družiny z oblasti na západ od Viedenského lesa. Novodobyté územie, obývané vtedy zväčša slovanským žvlom, stalo sa základom pri vytvorení Východnej marky (Ostmark), hrajúcej často negatívnu úlohu v dejinách našich predkov. V ďalších protiavarských výpravách, smerujúcich k juhozápadu (marka Furlandská), franské vojská ochromili panstvo Avarov natolko, že časť náčelníkov s družinami hľadala ochranu u bulharského chána Kruma (za dolnou Tisou) a časť bola nútená uznať zvrchovanosť Franskej ríše. Politickým aktom rozkladu avarsko-slovanskej džzavy bolo pripojenie „Avarie“ k solnohadskej arcidiecéze (od roku 798 metropoly bavorskej cirkevnej provincie) a aj k pasovskej diecéze; hranicou oboch diecéz sa stala rieka Rába, takže Východná marka s územím našich predkov spolu so severozápadným Zadunajskom sa dostala nominálne Pasovu.

Vazalský vzťah avarských náčelníkov a ich družín k ríši Karola Veľkého nebol síce pevný, ale predsa pôsobil na vyvrcholenie odporu slovanského obyvateľstva voči frankofilsky orientovaným avarským skupinám. Písomné zprávy západných kroník a letopisov o pomere Avarov k Slovanom sú síce skromné, no aj tak naznačujú, že začiatkom 9. storočia prebiehal mohutný protiavarský odboj naddunajských Slovanov. Potvrďuje to aj zánik typickej materiálnej kultúry avarsko-slovanskej (zv. keszthelyskej) na pohrebiskách v Devínskej Novej Vsi v údolí Moravy, Holiaroch neďaleko Váhu, Žitavskej Novej Vsi a Krškanoch pri Nitre, Prši na matranskom koridore a Barci v údolí Hornádu. Tento fakt súvisí s vyhnaním avarských družín, žijúcich doposiaľ v slovanských roľníckych osadách, z oblastí nad Dunajom i z oblastí Matry a Bukových hôr. Avarský kagán Teodor požiadal roku 805 cisára Karola Veľkého menom svojich súkmenovcov vzhľadom na stále útoky Slovanov o nové sídla. Taktó sa vazalské družiny Avarov dostali ešte do tesnejšieho zväzku s Franskou ríšou, keďže nové sídla medzi Karnuntom a Sabariou chránili cesty k Viedenskej bráne a Východnej marke. Preto aj zákaz feudálov Franskej ríše vyvážať zbrane do krajín Avarov a Slovanov roku 805 treba chápať skôr vo vzťahu k Slovanom, pretože avarské družiny boli už oddanými vazalmi Franskej ríše, ktorí aktívne podporovali expanzívne snahy ríše proti naddunajským Slovanom. Roku 805 skončili sa akcie Karola Veľkého o podmanenie českých a srbských kmeňov (na Labi) neúspešne. Preto neskoršie presúva Karol Veľký expanzívne záujmy na územia naddunajských Slovanov. Príležitosť k vojensko-politickej akcii sa naskytna Karolovi Veľkému roku 811, keď jedno z troch vojsk vyslal do Panónie, aby likvidovalo „rozbroje“ medzi Avarmi a Slovanmi. Výsledkom tejto výpravy bolo podmanenie naddunajských Slovanov, ktorí sa len nedávno zbavili avarského jarma. O štyri roky na audiencii u nástupcu Karola Veľkého Ľudovíta na dvorci v Paderborne skladali hold okrem poslov Avarov aj posli východných Slovanov, t. j. slovanského obyvateľstva žijúceho v susedstve Východnej a Korutanskej marky.

Závislosť našich predkov (podľa letopisov „východných“ Slovanov) od Franskej ríše nebola len nominálna, ako by vyplývalo zo všeobecného označenia.

Totíž v dokumente o rozdelení ríše roku 817 sa naše krajiny znovu spomínajú (krajiny východných Slovanov) ako súčasť ríše. Na závislosť ukazuje hold posolstva Moravanov roku 822, ktoré prijal kráľ Ľudovít Pobožný na dvorci v Rezne. Iste nie bez príčiny si zachovali naddunajskí Slovania neutralitu voči Franskej ríši v rokoch 820—822, keď chorvátske obyvateľstvo viedlo mohutný zápas o nezávislosť od Franskej ríše. Podobne ako moravské kniežatstvo i nitrianske kniežatstvo, hoci sa obe formovali v boji o nezávislosť od Avarov, uznalo tiež zvrchovanosť ríše. Nepriamym dokladom závislosti Nitrianska je vysvätenie kostola na dvorci kniežaťa Pribinu v Nitre salcburským arcibiskupom Adalramom okolo roku 823, aj keď sám Pribina zostal naďalej pohanom. Prenikanie kresťanskej ideológie na územie moravského a nitrianskeho kniežatstva v prvej polovici 9. storočia malo síce progresívny význam pri raste feudálnej moci kniežat, ale malo aj negatívnu stránku v tom, že obe kniežatstvá viazalo s nadvládou Franskej ríše.

Tendenčný spis *De conversione Carantanorum et Bagoariorum*, zostavený v kúrii salcburského arcibiskupa proti činnosti panónsko-moravského metropolitu Metoda okolo roku 870, zachoval jediný stručnú zprávu o spojení moravského a nitrianskeho kniežatstva. K spojeniu oboch častí došlo za rozbrojov medzi príslušníkmi karolínskej dynastie, a to tým, že knieža Pribinu a jeho družinu vyhnalo z Nitrianska moravské knieža Mojmír I., ktorý sa stal zakladateľom veľkomoravského ranofeudálneho štátu i mojmírovskej kniežacej dynastie. Ako príčina sporu oboch kniežat sa udáva obyčajne rozdielny postoj k Franskej ríši. Najnovšie archeologické výskumy na Morave ukazujú, že podporovanie kresťanstva a frankofilstvo Pribinu nemohli hrať hlavnú úlohu, pretože aj na území Mojmírovho kniežatstva už v tomto čase zapúšťalo korene aj kresťanstvo zo susednej Franskej ríše.

Pribina a jeho družina sa po vyhnaní z Nitrianska uchýlili na pôdu Východnej marky a na dvorci pasovského biskupa v Traismauern prijal Pribina krst. Pretože feudáli Franskej ríše nezakročili proti centralizačným akciám Mojmíra, nespokojný Pribina odišiel na územie Bulharska a keď ani tu nepochodil, hľadal pomoc u chorvátskeho kniežaťa Ratimíra. Putovanie Pribinu sa skončilo okolo roku 836, keď ho korutanský markgróf Salacho zmieril s markgófom Radbodom a keď dostal od kráľa Ľudovíta menšie léno (feudum) pri Blatenskom jazere, ktoré sa stalo jadrom vazalského panónskeho kniežatstva.

Označenie štátneho útvaru pod vládou mojmírovskej dynastie Veľká Morava pochádza z diela Konštantína Porfyrogeneta *De administrando imperio* a do historiografie ho zaviedli barokoví a osvietenský historici S. Timon, Tomka-Sásky, J. Papánek a J. Sklenár. Územné rozšírenie oboch kniežatstiev nie je zatiaľ uspokojivo riešenou otázkou. Ich vzájomnou hranicou boli asi Malé a Biele Karpaty. Južná hranica Veľkej Moravy sa tiahla od Kumberských vrchov po Dunaji a asi popod Matru a Bukové hory k rieke Tise, za ktorou sa rozprestieralo panstvo bulharské. Hrebene Karpát ako severná hranica delili Veľkú Moravu od kniežatstva Vislanov. Českomoravská vysočina na západe delila Moravanov od českých kmeňov. Tento územný celok tvoril jadro veľkomoravského štátu, ktorý sa udržal nezmenene až do rozkladu veľkomoravskej

štátnosti počiatkom 10. storočia. Pravda, územie bývalého nitrianskeho kniežatstva si zachovalo zvyšky politickej nezávislosti, o čom svedčí charakteristika letopisu „regnum Zuendubaldi“ k roku 869, sídlo biskupa Wichinga v Nitre od roku 880. Na územnú rozsiahlosť jadra, kde sa zdajú spornými juhovýchodné hranice veľkomoravského štátu, poukazuje aj vznik štyroch diecéz v rokoch 899—900.

Obyvateľstvo Veľkej Moravy označujú západné pramene latinizovanými pojmami Sclavi, Sclavi Marahenses, Marahani i Vinidi. Staroslovienske pramene ho označujú názvom Slovieně a kniežatstvo označujú termínom Morava. Zatiaľ čo termín Slověně je širším etnickým označením, názov Morava je termín teritoriálny, ktorý sám osebe hovorí, že ide už o zárodok formujúcej sa veľkomoravskej alebo staromoravskej národnosti.

Utvorenie veľkomoravského ranofeudálneho štátu je významným historickým faktom v dejinách slovenského i českého národa, pretože tento politický útvar zahatil expanziu feudálov Franskej ríše do slovanských krajín nad Dunajom a umožnil slobodný kultúrny rozvoj našich predkov.

Po smrti Ľudovíta Pobožného (roku 840) rozmohli sa v karolínskej dynastii rozbroje medzi dedičmi, ktoré umožnili slovanským kniežatstvám a kmeňovým sväzom spretrhať vazalské zmluvy aspoň dočasne. Verdunskou dohodou roku 843 si dedičia Ľudovíta Pobožného podelili ríšu na niekoľko častí. V susedstve Veľkej Moravy a Čiech vznikla takto Východofranská, neskôr Nemecká ríša, ktorú spravoval kráľ Ľudovít, zvaný Nemec. Ľudovít Nemec po posilnení vlastnej moci vo svojom kráľovstve obrátil pozornosť na susedné slovanské krajiny. Roku 845 na kráľovskom dvore v Rezne zložilo hold 14 českých veľmožov a uznalo suverenitu Východofranskej ríše; českí veľmoži prijali i kresťanstvo. Po pokorení českých veľmožov obrátil Ľudovít Nemec pozornosť na Moravu, kde odbojný knieža Mojmíra I. potrestal roku 846 zosadením z kniežacieho prestola, ale zachoval dynastické práva mojmírovského rodu, keď za knieža dosadil najstaršieho člena dynastie Mojmírovho synovca Rastislava. Dosadením Rastislava, pravda, už horlivého stúpenca kresťanskej ideológie, vazalský vzťah Veľkej Moravy sa opäť upevnil na niekoľko rokov.

Politické pomery na Veľkej Morave roku 846 ukazujú, že východofranský kráľ Ľudovít Nemec sa neodvážil rozdeliť veľkomoravské kniežatstvo a reštaurovať Pribinovcov v Nitriansku. Pribinovi miesto kniežacieho stolca v Nitre udelil roku 847 Ľudovít Nemec za verné služby celé Zadunajsko ako léno s hodnosťou vojvodu (dux). Zadunajské kniežatstvo získalo čiastočnú samosprávu a tým bol zvýraznený aj politický význam nového formujúceho sa kniežatstva susediaceho s chorvátskym kniežatstvom, Bulharskom a Veľkou Moravou. V cirkevnej organizácii Pribinovho kniežatstva sa vo veľkej miere uplatnil bavorský živel, najmä rehoľa benediktínov (Altaich, Frizingy, Mathse, Kremsmünster, Rezn). Vedľa poddanských kniežacích osád jestvoval už celý rad poddanských osád slovanských veľmožov i bavorských šľachticov, biskupov a kláštorov. Feudalizácia zadunajského kniežatstva za Pribinu a jeho nástupcu syna Kočeľa (v rokoch 861—864) dosiahla dosť veľký stupeň vďaka

rozvinutej cirkevnej organizácii, ale len na území od stredného toku Ráby na juh po tok Drávy.

POLITICKÝ ROZMACH VEĽKEJ MORAVY

Prvé roky kniežata Rastislava sa nevyznačovali nijakými podstatnými politickými zmenami vo vzťahu k susednej Východofranskej ríši. Rastislav sa venoval vnútornému posilneniu svojej moci a štátu. Vazalský zväzok s Východofranskou ríšou nadobúdal opäť formálny ráz už pred rokom 852, keď sa na Veľkú Moravu začali uchýľovať ríšski zbehovia. O jednom zo zbehov (Albgi-sovi), pretože ho stihla cirkevná kliatba, hovorilo sa na synode východofranskej cirkevnej hierarchie v Mohuči (roku 852), pričom sa konštatovalo, že na Veľkej Morave je kresťanstvo ešte málo zakorenené. Uvoľnenie vazalského zväzku Rastislava voči Ľudovítovi Nemcovi súviselo jednak s vybudovaním pevného hradského systému, ktorý sa vo viacerých obranných vojnách Veľkej Moravy s Východofranskou ríšou znamenite osvedčil, jednak so spojeneckou dohodou s českým kmeňovým sväzom. Prejavom nezávislosti veľkomoravského ranofeudálneho štátu bolo iste odmietnutie vazalského poplatku dvoru Ľudovíta Nemca a cirkevného desiatku kúrii pasovského biskupa. Pravdepodobne aj misijná činnosť bavorského kléru na Veľkej Morave bola značne obmedzená. Preto zorganizoval Ľudovít Nemec roku 855 ríšsku výpravu proti Rastislavovi, pričom bavorskú pohotovosť pod velením grófa Ernesta vyslal do Čiech kvôli znemožneniu vojenskej pomoci napadnutej Veľkej Morave. Východofranské vojsko vedené samým Ľudovítom Nemcom muselo sa spokojiť so spustošením nechránených osád, pretože obliehanie mohutnej hradnej pevnosti (Devín, Mikulčice?), kam sa uzavrelo Rastislavovo vojsko, skončilo neúspechom. Ba na spiatočnom pochode museli sa východofranské vojská brániť proti prepadom Moravanov ešte aj v oblastiach za Dunajom.

Neúspech útočnej výpravy Ľudovíta Nemca povzbudil nespokojencov vnútri ríše a zároveň nespokojné slovanské kmene v Polabí. Roku 857 zbehol k Rastislavovi slovanský veľmož z Českej marky Slavitěch a o spojenectvo s Rastislavom sa uchádzal aj markgróf Radbod. Východofranský kráľ Ľudovít Nemec pripravoval na jar 858 veľkú vojenskú akciu proti odbojovým slovanským kniežatám od Baltu až k Dunaju. Výpravu proti Veľkej Morave mal viesť Ľudovítov syn Karloman, od roku 858 gróf Východnej marky. Avšak v Západofranskej ríši vypukli feudálne rozbroje, takže trestnú vojenskú akciu proti Slovanom musel Ľudovít Nemec odložiť.

Keď sa Ľudovít Nemec postavil na čelo vzbúrencov proti bratovi Karolovi II. Lysému a zdržiaval sa v Západofranskej ríši, markgrófi Ernest a Ľudovítov syn Karloman v dorozumení s Rastislavom rozpútali roku 861 vzburu proti Ľudovítovi Nemcovi, odstránili jemu oddaných ľudí ako korutanského Salachona i kniežata Pribinu, ktorý údajne mal potom padnúť v boji s Moravanmi. Vzburu syna Karlomana potlačil Ľudovít Nemec až roku 863, predstierajúc vojenský útok proti Rastislavovi. Pri potlačení vzbury hralo dôležitú úlohu nedávno

utvorené fransko-bulharské spojenectvo, ktoré v súvislosti s prípravami Ľudovíta Nemca na podrobenie Moravy bolo potvrdené na rokovaniach v Tulne začiatkom roku 864.

Za revolty Karlomana v bavorských oblastiach proti kráľovi Ľudovítovi Nemcovi vyvinul Rastislav neobyčajne živú diplomatickú činnosť. Okolo roku 861 vyslalo knieža Rastislav posolstvo k pápežovi Mikulášovi I. so žiadosťou o vyslanie biskupa i misionárov znalých slovanského jazyka. Pápežská kúria skoncentrovala svoju pozornosť v tomto čase na ríšu bulharského cára Borisa. Pretože Bulharsko sa rozprestieralo na území bývalej rímskej politickej i cirkevnej provincie Ilyrika (i časti Panónie), uplatňoval si naň nárok energický pápež Mikuláš I. proti vplyvu carihradského patriarchu. Posolstvo kniežata Rastislava nenašlo u pápeža patričné porozumenie. Preto sa v rokoch 861—862 odhodlal Rastislav obrátiť sa o pomoc do Carihradu. Veľkomoravskí poslovia na audiencii u cisára Michala III. popri politických dohodách dosiahli podporu aj v otázke misionárov, pričom voľba padla na dvoch vzdelaných mníchov, synov vysokého byzantského úradníka v slovanskej Makedónii, a to na Konštantína a Metoda.

Konštantín a Metod ako vzdelaní mnísi boli v službách byzantského dvora už pred veľkomoravskou misiou. Zúčastnili sa posolstva u niektorého z arabských kalifov a potom roku 860 navštívili chazarského kagana na jeho dvore v meste Itil. Obaja bratia okrem skúseností z diplomacie a teologických znalostí vynikali talentom pri poznávaní etnických zvláštností rozličných kmeňov a národností, najmä ich jazyka. Vyrástli síce v gréckej rodine, ale v širšom prostredí slovanského okolia, veľmi dobre poznali jazyk makedónskych Slovanov a mohli úlohy, ktoré na seba pri kristianizačnej činnosti na Morave vzali, s úspechom plniť. Konštantín pred odchodom na Moravu mal prístup ako zástupca patriarchu do dvorskej bibliotéky a archívu, takže mal možnosti svoje vedomosti ešte viac rozšíriť. Je pravdepodobné, že pred misiou na Moravu si všímal aj výsledky misie byzantského kléru v oblasti patraského patriarchátu, kde začiatkom 9. storočia slovanskému obyvateľstvu nanútili už kresťanskú ideológiu. Vrtošivému poradcovi cisára Michala III. Fóciovi, odporcovi patriarchu Ignáca, padlo rozhodnutie Konštantína a Metoda odísť na Veľkú Moravu možno i vhod, pretože Konštantín sympatizoval s ikonodulianskou mníšskou skupinou. Sprievod slovanských „vierozvestov“ pricestoval na Veľkú Moravu niekedy roku 863 a onedlho bol svedkom surového vojenského útoku východofranských feudálov na Veľkú Moravu.

Franskí feudáli so žiarlivosťou sledovali rast politického vplyvu veľkomoravského kniežatstva, a preto sa opäť pokúšali definitívne pokoriť knieža Rastislava a celú krajinu. Pred výpravou si Ľudovít Nemec vyžiadaval súhlas a požehnanie pápeža Mikuláša I. V lete 864 franské vojská, pretože hradske pevnosti nemohli dobyť obliehaním, začali strašne pustošiť nechránený vidiek. Nato začal knieža Rastislav s Ľudovítom vyjednávať, aby zabránil ďalšiemu plieneniu, uznal zvrchovanosť Franskej ríše a svoj vazalský sľub potvrdil vydaním rukojemníkov. Bulhari, ktorí tiež mali Ľudovítovi pomáhať, nemohli na Veľkú Moravu zaútočiť, pretože byzantská flotila i pešie vojsko zaútočili na Bulharsko

a cár Boris nielenže sa musel vzdať spojenectva s Frankmi, ale bol prinútený prijať krst z rúk patriarchu Fócia a zložil cisárovi Michalovi III. vazalský sľub.

Borisove neskoršie snahy o získanie cirkevnej nezávislosti prostredníctvom pápežskej kúrie sa pre politický vplyv susedného Byzantska neuskutočnili, ale ukázali pápežskej kúrii možnosť rozšírenia svojho vplyvu na územie Veľkej Moravy, orientovanej v šesťdesiatych rokoch 9. storočia na Byzantsko. Otázka získania Ilyriky a Panónie hrala dôležitú úlohu v politike pápežskej kúrie a bola popri vieroučných tézach predmetom rozporov medzi carihradským patriarchom Fóciom a medzi pápežmi Mikulášom I. a Hadriánom II.

Pretože na Veľkej Morave, ako sa hovorí v živote Konštantína, už pred byzantskou misiou pôsobili misionári „z Vlách i z Grécka a Nemiec“, nebola prítomnosť Konštantína a Metoda i ich žiakov nejakou zvláštnosťou až na to, že ich vyslal byzantský dvor. Od svojho príchodu na Moravu koncom roku 863 Konštantín a Metod usilovne pracovali na prekladoch liturgických kníh aj ako misionári medzi ľudom. Ich 40 mesačná činnosť začala prinášať čoskoro ovocie a o ich úspechoch podávali správy rímskej kúrii i žiarliví bavorskí biskupi, ktorých roku 865 navštívil pápežský legát Arzenius. Prekážkou pri činnosti misie bola nízka hodnosť Konštantína, ktorý ako mních mal len právomoc kňaza a Metod mal len hodnosť diakona. Nemali teda právo vysväcovať svojich žiakov na kňazov. Preto sa začiatkom roku 867 odobrali obaja bratia, sprevádzaní žiakmi, pravdepodobne do Carihradu, aby tu získali vyššie hodnosti. Cestou sa stavili u panónskeho kniežata Koceľa, ktorého sympatie si získal Konštantín aj prekladmi bohoslužobných kníh do staroslovienčiny. Pred odchodom si obaja bratia vymohli od Rastislava i od Koceľa prepustenie viac sto otrokov na slobodu. Pravda, sám cieľ cesty vierozvestov Konštantína a Metoda ukazuje, že vazalský vzťah kniežat Rastislava i Koceľa k Ľudovítovi Nemcovi, zaoberajúcemu sa v tomto čase neporiadkami v Západofranskej ríši a Itálii, začal sa znovu uvoľňovať, takže politický vplyv Veľkej Moravy zasahoval do susedného Koceľovho Zadunajska. Prejavom pozitívnych vzťahov Koceľa k moravským vierozvestom bolo pripojenie 50 žiakov k ich sprievodu. Avšak obrat v Koceľovej politike vyvolal rozčarovanie v kruhoch bavorskej cirkevnej hierarchie, ktorej predstaviteľ, salcburský arcibiskup, poponáhlal sa pápežovi Mikulášovi podať obžalobu na „herézy“ Konštantína, najmä na jeho literárno-náboženskú činnosť.

Početný sprievod Konštantína a Metoda po odchode z Blatnohradu namieril do Benátok, kde sa tamojšie latinské duchovenstvo presvedčilo o vysokej vzdelanosti moravských vierozvestov. V Benátkach zastihlo sprievod moravských vierozvestov pozvanie pápeža Mikuláša I. do Ríma. Sprievod vyhovel pozvaniu už aj preto, že viedol so sebou telesné pozostatky biskupa Klimenta, zahynutého údajne vo vyhnanstve, ktoré na kazarskej misii našli Konštantín a Metod na brehoch Chersonu (Krymu). V Ríme však privítal moravský sprievod už novozvolený pápež po smrti Mikuláša, a to Hadrián II. Konštantínovo dielo po mnohých dišputách s odporcami slovienskeho liturgického jazyka pápež schválil a na jar 868 boli viacerí žiaci vysvätení spolu s Metodom na kňazov. Pri vysviacke asistovali biskupovi Gauderichovi biskup Formozus,

predtým legát v Bulharsku, odporca Konštantínovho diela biskup Arzenius a Konštantínov priateľ bibliotekár Anastazius. Konštantín umorený prácou v Ríme chorľavel a odchod na Moravu sa odľahoval. Pred smrťou vstúpil Konštantín do kláštora, kde prijal meno Cyril. V polovici februára 869 Konštantín - Cyril zomrel a celú farchu i zodpovednosť za moravskú misiu prevzal starší brat Metod. Pred návratom misie na Moravu vydal pápež Hadrián II. bulu, ktorou potvrdil používanie slovienskeho bohoslužobného jazyka a správnosť Konštantínových prekladov. Bulu adresoval pápež Hadrián II. Rastislavovi, Svätoplukovi i Kocelovi a v lete 869 bol Metodov sprievod už na dvore zadunajského kniežata Kocela. Kocel so súhlasom Rastislava poslal Metoda znovu do Ríma so žiadosťou, aby pápež vysvätil Metoda za biskupa na metropolitnú stolicu sv. Andronika v panónskom Srieme, ktorú koncom 6. storočia spustošili Avari. Iniciatívu kniežata Kocela možno vysvetliť jedine tým, že sledoval snahy pápežskej kúrie o získanie Bulharska a bol informovaný aj o podmienkach, ktoré pápež vyžadoval od cára Michala Borisa pre realizáciu autokefálnej cirkevnej organizácie. Jednou z podmienok pápeža bola otázka rozširovania kresťanstva a účasti domáceho kléru. Avšak na Morave i Zadunajsku prevaha duchovenstva domáceho pôvodu už bola úplne zrejmä. Toto vnútorné i vonkajšie posilňovanie pozícií veľkomoravských kniežat Rastislava a Svätopluka i zadunajského kniežata Kocela znovu vyvolalo nepriateľské akcie Frankov a Bavorov proti Veľkej Morave.

Vazalské zmluvy Rastislava s feudálmi Východofranskej ríše tak po roku 846, ako aj po roku 864 mali formálny ráz. Ríšski zbehovia našli vždy pomocnú ruku u Rastislava (roku 865 markgróf Werinhar) a niektorí sa zúčastnili bojov proti bavorským pohraničným posádkam (korutánsky gróf Gundakar). Roku 866 sa dokonca syn Ľudovíta Nemca Ľudovít II. pokúšal získať Rastislava pre vpád do Bavorska. Ľudovít Nemec sa rozhodol už po tretí raz pokoriť veľkomoravské knieža Rastislava i jeho spojencov, ktorými v tomto čase boli srbské kmene na rieke Labe. V auguste 869 zozbieral celú ríšsku vojenskú pohotovosť a rozdelil ju na tri výpravy: saské a durynské jednotky zaútočili na kmene Srbov celkove s úspechom, ktorým sa nemohli pochváliť franské a švábske vojská, vedené proti Rastislavovi najmladším synom Ľudovíta Nemca Karolom. Nepochodila ani bavorská hotovosť vedená Karlomanom proti východnej časti Veľkej Moravy — údelu Svätoplukovmu v Nitriansku. Osobné rokovania, ktoré odporúčal Ľudovít Nemec svojim synom, nemohli Rastislava pokoriť. Rastislavov politický triumf nad Východofranskou ríšou bol korunovaný vysvätením Metoda za biskupa a poverením funkciou pápežského legáta v hodnosti arcibiskupa pre oblasť novej cirkevnej provincie panónsko-moravskej. Týmto faktom veľkomoravský feudálny štát dosiahol právne úplnú nezávislosť, pretože ho i so zadunajským kniežatstvom pápežská kúria vymanila spod cirkevnej právomoci bavorskej cirkevnej provincie. K realizácii tejto zhodnej politiky kniežat Kocela, Rastislava i pápeža Hadriána II. pre zákerné intrigy a násilenstvá bavorských feudálov došlo až po niekoľkých rokoch.

- Metopolita Metod sa vracal z Ríma na jar 870. Cestou sa opäť stavil u knie-

žafa Kocela, u ktorého vyzval predstaviteľa bavorskej cirkevnej organizácie arcipresbytera Rihpalda k poslušnosti. Rihpald ako služobník salcburského arcibiskupa Adalvína z Blatnohradu odišiel a bavorskí biskupi ním informovaní požiadali kráľa Ľudovíta Nemca o spoluprácu pri prepadnutí pápežského legáta Metoda. Východofranský panovník ochotne tento plán schválil, pretože sa podobným spôsobom podarilo zajať začiatkom roku 870 aj samého Rastislava.

Vojenské akcie východofranských feudálov proti Morave ani raz nedosiahli svoj cieľ a museli sa uspokojiť iba s plienením, pretože mohutné hradské pevnosti sa im nepodarilo dobyť (Devín, Bratislava, Mikulčice, Staré Mesto, Nitra a i.). Preto Karloman ako správca bavorského údelu zosnoval zákerný plán na podmanenie Veľkej Moravy. Získal si pre svoje ciele vládychtivého Rastislavovho synovca Svätopluka. Keď Svätopluk uznal suverenitu Karlomana, knieža Rastislav sa odhodlal ho uväzniť. Svätopluk nečakal na útok Rastislava bez príprav a pri prenasledovaní dostal do pasce nielen kniežaciu družinu, ale aj samého Rastislava, ktorého hneď vydal Karlomanovi. V novembri sa konal v Rezne súd nad zajatým Rastislavom, ktorému Ľudovít Nemec dal vylúpiť oči a bezbranného slepca dal ešte uvrhnúť do žalára. V bavorskom väzení najvýznamnejší veľkomoravský panovník zahynul usuzovaný príkorím i starostami o veľké politické dielo, ktoré započal.

Knieža Svätopluk I. zradou strýka Rastislava ešte nedokončil svoj zhubný nástup na kniežací stolec. Keď sa z Kocelovho dvora poberal arcibiskup Metod na Veľkú Moravu, Svätopluk ho prijal nepriateľsky a nesnažil sa prekaziť bavorskému kléru a družinám, aby na území jeho kniežatstva nesľiedili po Metodovi, ktorého niekedy v jeseni 870 prepadli, zajali a začali súdiť za prítomnosti samého Svätopluka. Knieža Svätopluk sa pokúšal vymotať sa zo zradných intríg, keď už bolo neskoro. Metropolitu a pápežského legáta Metoda odviekli nepriatelia do Bavorska, kde na cirkevnej synóde pod predsedaním salcburského arcibiskupa Adalvína a za prítomnosti kráľa Ľudovíta Nemca dovolil tento cirkevný súd Metod týrať a nakoniec ho odsúdil do žalára. Metoda i niekoľko jeho verných vláčili bavorskí biskupi dva a pol roka po rozličných žalároch vo Švábsku, aby sa pápež Hadrián II. nemohol dozvedieť, kde sa jeho legát pre slovanské kraje nachádza.

S akciou proti arcibiskupovi Metodovi prebiehala aj trestná akcia Karlomana proti stúpencom Rastislava na vlastnej Morave, kde sa zmocnil Karloman kniežacieho pokladu, ba sa mu podarilo ovládnuť aj niektoré hradiská. Hoci Svätopluk dostal ako Karlomanov vazal moc nad celým územím Veľkej Moravy, bavorské družiny, ktoré na Morave ostali, obžalovali Svätopluka z nevernosti voči ríši a roku 871 sa už ocitol aj zradný Svätopluk v bavorskom väzení. Veľkomoravské kniežatstvo po viacdesaťročnom obrannom zápase stratilo dočasne samostatnosť, keď sa na niekoľko mesiacov dostalo do užšieho ríšskeho zväzku ako markgrófstvo, spravované grófmi Viliamom a Engelšalkom.

Reprezentant bavorskej a cirkevnej hierarchie arcibiskup Adalvín po uväznení Metoda cítil, že sa dostane do rozporov s pápežskou kúriou, pretože porušil

barbarským spôsobom práva pápežského legáta. Preto zorganizoval širokú akciu vo svojej kúrii i na kráľovskom dvore. Bavorskí kňazi zložili na svoju obranu pred pápežom známy spis *De conversione Carantanorum et Bago-ariorum libelus*, ktorým hájili proti pápežskej kúrii svoje jurisdikčné práva na Panóniu a Metoda obvinili z herézy pre používanie slovienskych prekladov bohoslužobných kníh. Medzitým zomrel pápež Hadrián II. a nový pápež Ján VIII. sa ťažko orientoval v tejto zapletenej situácii, pretože bavorskí biskupi sa ho snažili všemožne dezorientovať. Frizínsky biskup Anno, účastník falošného súdu nad Metodom, na audiencii pápežovi Jánovi VIII. poprel, že by vôbec vedel o existencii nejakého pápežského legáta Metoda.

Zradná činnosť kniežata Svätopluka dostala do neprijemného polohovania i zadunajské knieža Kocela, ktorý sa znovu stal úplným vazalom Východo-franskej ríše, aj keď po stránke cirkevnej jurisdikcie neprestal byť stúpencom samostatnej panónsko-moravskej cirkevnej provincie.

Prítomnosť bavorských posádok ťažko niesol tak moravský a slovenský ľud, ako aj veľmoži. Nespokojnosť prepukla v otvorený odboj a na čelo sa postavil príslušník mojmírovskej dynastie, kňaz Slavomír. Prestrašený Karloman sa dal nahovoriť Svätoplukom na výpravu proti Moravanom a na čelo vojska postavil Svätopluka. Svätopluk na rozdiel od spôsobu franských feudálnych vojsk začal obliehať najmocnejšiu veľkomoravskú pevnosť (asi Devín), ktorú predtým obsadil Slavomír. Za obliehania sa Svätopluk dorozumel s vedením moravského odboja, ktoré potom oblahlo bavorský tábor. Bavorské vojsko úplne podľahlo útoku Moravanov. Svätoplukom premyslená úspešná akcia dopomohla Veľkej Morave opäť k samostatnosti. Svätopluk po krátkej prestávke opäť začal vládnuť ako nezávislý panovník, i keď v zahraničnej politike nemal takú diplomatickú koncepciu ako jeho ujec Rastislav. Jemný politický takt Rastislava v zahraničnej diplomacii nahradzoval knieža Svätopluk I. rýznosťou a úskočnosťou.

Svätopluk, len čo znovu nastúpil, hľadal spojenca vo sväze českých kmeňov. Preto Bavori v októbri 871 vpadli do Čiech a pri plienení v zásekoch Česko-moravskej vysočiny prepadli akýsi svadobný sprievod a zmocnili sa veľkej koristi. Vo svadobnom sprievode bola asi Svätoplukova nevesta Svätožizna. Rok na to Karloman podporovaný saským a durynským vojskom vtrhol na Moravu, ale Svätopluk sa vyhol otvorenému boju. Nečakaným útokom zničili Moravia bavorské loďstvo na Dunaji a potom rozdrvili pešie franské vojsko vnútri krajiny. Roku 873 ponúkol Svätopluk I. prostredníctvom rukojemníka švábskeho šľachtica Berechtrama Ľudovítovi Nemcovi podmienky rokovania o vzájomnom vzťahu, čo však Bavori odmietli. Preto prešiel Svätopluk k útoku, napadol v Bavorsku Karlomana a zároveň postavil proti Franskej ríši aj srb-ské kmene na Labe. Stiesnený kráľ Ľudovít Nemeč sa na rokovaniach v novembri 873 márne snažil primäť Svätopluka uznať suverenitu.

Násilie, ktorého sa dopustili bavorskí biskupi na Metodovi, nezostalo dlho utajené. Pápežský dvor získal časom presné informácie (asi od Kocela) o osude Metoda, a preto na jar 873 prišiel do Franskej ríše ako pápežský legát biskup Pavel z Ankony, ktorý podľa inštrukcie mal hájiť práva pápežskej kúrie na

panónsko-moravskú diecézu a mal vyslobodiť Metoda ako jej reprezentanta. V tom zmysle niesol legát Pavel listy pápeža Jána VIII. kráľovi Ludovítovi Nemcovi, Karlomanovi, ako aj karhavé príписы biskupom pasovskému, frizinskému a arcibiskupovi salcburskému, ktorý s legátom Pavlom spolu mal Metoda odprevadiť do jeho diecézy. Metod mal ustúpiť vo veci používania slovienskeho liturgického jazyka. Legát Pavel pripojil na rozkaz pápeža Jána VIII. aj územie chorvátskeho kniežata Mutimíra a priniesol so sebou aj poučenia pre Kocela o manželskej rozluke niektorého z jeho veľmožov. Arcibiskup Metod už v lete 873 opäť slobodný začal pôsobiť najprv v Panónii u Kocela. Ale salcburský arcibiskup sa po odchode legáta Pavla začal vyhrážať Kocelovi, takže Metod sa odobral na Veľkú Moravu. Na území Panónie sa spory o cirkevnú jurisdikciu priostrovali, pretože salcburský arcibiskup vysielal tam naďalej svojich kňazov. Obetou týchto sporov sa stal pravdepodobne aj knieža Kocel, ktorého meno sa ostatný raz spomína k roku 874. Na to sa Panónia stala na nejaký čas politickou súčasťou Východofranskej ríše, spravovanej markgrófmi.

Vojnami, ktoré viedol Svätopluk I. so susednou Franskou ríšou v rokoch 871—873, bolo hospodársky postihnuté najmä vidiecke obyvateľstvo Veľkej Moravy. V záujme pokojného spolunažívania vyslal Svätopluk roku 874 do mestečka Forchheimu, kde sa vtedy kráľ Ludovít Nemec zdržoval, posolstvo vedené kňazom Jánom z Benátok. Cieľom posolstva bolo dojednanie mierových podmienok medzi oboma krajinami. Forchheimským mierom Svätopluk uznal zvrchovanosť Východofranskej ríše, zaviazal sa údajne aj na poplatok, za čo získal od Ludovíta Nemca záruku nevmiešavania sa do vnútorných pomerov veľkomoravského štátu. Nakoľko na obsah moravského posolstva do Forchheimu vplýval reprezentant panónsko-moravskej cirkevnej provincie arcibiskup Metod, nemožno rozhodnúť. Isté je, že mierové spolunažívanie napomáhalo pastorizáciu arcibiskupa Metoda, ktorý mohol bez pápežských úprav práve toľký čas nerušene pracovať, ako dlho bol vo väzení. Avšak latinské duchovenstvo (známy Ján z Benátok a nemecký mních Wiching) neustále intrigovalo proti Metodovi u Svätopluka I., ktorý nevedel získať dobrý vzťah k arcibiskupovi.

Knieža Svätopluk I. využil Metodove diplomatické úspechy pre posilnenie nezávislosti Veľkej Moravy. Aby oslabil vazalské sľuby voči Východofranskej ríši, dal sa pod ochranu pápežskej kúrie. Udržoval spojenecké zväzky s českými kmeňmi i srbskými na Labe. Podrobil si odporujúce vislanské kniežata, ktoré sa snažil získať pre kresťanstvo i arcibiskup Metod. Vnútornú politiku Svätopluka charakterizuje despotizmus a osobná samolúbosť. Vedel napr. oceniť i využiť jestvovanie samostatnej panónsko-moravskej provincie, ale jej pôvodcu a reprezentanta ponížoval, obklopujúc sa latinským cudzím duchovenstvom. Jeho vzťah k Východofranskej ríši prestal mať po forchheimskom mieri charakter podriadenosti. Celú Franskú ríšu otriasali od roku 875, keď zomrel cisár a kráľ Itálie Lotar II., stále rozbroje medzi členmi karolínskej dynastie. Po smrti Ludovíta Nemca dostali sa krajiny susediace s Veľkou Moravou, a to Bavorsko, marka Korutanská, Východná a Česká a formálne i krajiny

Slovanov českých a moravských Karlomanovi. Ale zo svojho údelu sa netešil dlho ani Karloman, pretože z dedičov vyšiel víťazne Karol III., zvaný Tučný, keď roku 882 scelil opäť Franskú ríšu. Už za jeho života spravoval Korutansko a dozeral aj na Východnú marku, susediacu s Veľkou Moravou, Karlomanov ľavooboček Arnulf (od roku 887 východofranský kráľ). Politické rozbroje vnútri Franskej ríše umožnili Svätoplukovi posilniť veľkomoravský štát hospodársky i politicky, pretože dlhý čas nebolo treba viesť nákladné vojny, ktorých sa nemuseli zúčastniť nielen družiny, ale ani krajinská hotovosť z radov slobodných občinníkov (pluky).

Osobný charakter kniežata Svätopluka sa výstižne prejavil v teologických sporoch latinského a slovienskeho duchovenstva. Spory sa viedli o učenie pôvodu Krista (Filioque) a o sloviensky liturgický jazyk, ktorý sa metropolita Metod údajne roku 873 zaviazal viac nepoužívať. Do týchto sporov zasiahol Svätopluk I. tým, že roku 879 vyslal svojho radcu Jána z Benátok do Ríma k pápežovi Jánovi VIII., aby tento rozriešil teologické spory latinského a slovienskeho kléru. Kňaz Ján z Benátok bol zrejme odporcom slovienskeho liturgického jazyka, čo sa ukázalo v liste pápeža Metodovi z 18. júla 879, ktorým ho pre neuposlušnosť vo veci slovienskeho bohoslužobného jazyka citoval do Ríma. V liste adresovanom Svätoplukovi pápež prejavil podivenie nad tým, ako môže arcibiskup Metod učiť odchyľne ako katolícka cirkev. V tomto čase sa Ján VIII. márne pokúšal získať Bulharsko pod jurisdikciu Ríma, keďže mu odporoval nielen byzantský patriarcha Ignác, ale aj jeho odporca Fócius. Po informácii Svätoplukovho posla pápež Ján VIII. zapochyboval o pravovernosti metropolitu Metoda, keďže aj on bol pôvodom Byzantíne.

V lete 880 sa arcibiskup Metod vybral do Ríma sprevádzaný veľmožom Semežiznom a mníchom Wichingom, ktorého Svätopluk určil na vysvätenie za biskupa. Pápež Ján VIII. sa presvedčil o Metodovej pravovernosti a bulou „*Industriae tuae*“ adresovanou Svätoplukovi hájil Metoda a jeho práva na panónsko-moravskú diecézu. Wichinga vysvätil za biskupa s upozornením, že má byť poslušný Metodovi. Prejavil želanie, aby Svätopluk poslal do Ríma ešte ďalšieho adepta na biskupstvo, aby Metod mohol s 2 sufragánmi svätifikovať ďalších biskupov. Pápež schválil preklady bohoslužobných kníh a povolil používanie slovienčiny v liturgii s tým, že sa evanjelium má čítať najprv po latinsky. Na žiadosť Svätoplukovu dovolil mu spolu s jeho blízkymi zúčastniť sa latinských bohoslužieb. Morálne víťazstvo Metoda skalilo Svätoplukove sympatie k latinikom. Intrigy nitrianskeho biskupa Wichinga proti Metodovi musel zahatiť sám pápež Ján VIII., keď roku 881 uistil Metoda, že Wiching nedostal nijaké zvláštne úpravy.

List pápeža Jána VIII. Metodovi z roku 881 obsahuje narážku na Metodovu cestu do Carihradu, ktorú tento uskutočnil koncom roku 881. Pravý cieľ Metodovej cesty do Carihradu, či išlo o nejakú oficiálnu alebo súkromnú návštevu, nie je známy. Jednou z príčin bolo iste obstaranie náboženských kníh, pretože po návrate na Veľkú Moravu dokončil do 26. októbra preklad biblie, nomokánonu a patristiky. Aj v posledných rokoch svojho života bol literárne i pastORIZAČNE činný. Okrem pastorizácie vnútri Veľkej Moravy sa pohyboval na

Vislansku, v Čechách, kde pokrstil knieža Bořivoja a jeho manželku Ľudmilu, ba sa stretol aj s náčelníkom maďarských družín, ktoré ako spojenci Byzantska boli v strehu na bulharských hraniciach na dolnom Dunaji. Spupného biskupa Wichinga bol Metod nútený uvrhnúť do cirkevnej kliatby a pred smrťou určil spomedzi množstva slovienskych kňazov Gorazda, znalého gréčtiny a latinu, za svojho nástupcu. Smrť arcibiskupa Metoda (6. apríla 885) uvoľnila ruky intrigánskym latinským kňazom, na čelo ktorých sa postavil so súhlasom kniežata Svätopluka I. Metodom exkomunikovaný Wiching.

Knieža Svätopluk I. sa za pokojných rokov 874—880 s Franskou ríšou venoval jedine rozšíreniu svojho vplyvu v susedných slovanských krajoch (Čechy, Vislansko, Srbsko na Labe). Príležitosť k rozporom Veľkej Moravy s Franskou ríšou sa naskytla pri menovaní markgrófa Ariba, s čím nesúhlasili synovia Viliama a Engelšalka. Roku 882 Svätopluk ako spojenec Aribov vtrhol do Východnej marky, ktorú spustošil a nepriateľských Engelšalkovcov dal zmraziť. Bavorsko ako údel spravoval vojvoda Arnulf, ktorý proti rastúcej moci Svätopluka I. znovu získal za spojencov Bulharov. Títo začiatkom roku 882 napadli juhovýchodné oblasti Veľkej Moravy. Arnulf sa dokonca pokúšal o zavraždenie Svätopluka I. a keď odmietol žiadosť Svätopluka vydať nepriateľov Veľkej Moravy, vtrhol Svätopluk roku 883 do Zadunajska a vyplenil ho. Rok na to opäť zorganizoval výpravu do Zadunajska, ktorého veľkú časť si podrobil, a pri rieke Rábe natrvalo umiestnil posádku. Posádka bola dosť početná, keď odrazila útok pohotovosti Východnej marky, vedený príbuznými Engelšalka a Viliama, ktorí v boji padli. Ovládnutie Zadunajska robilo starosti aj samému franskému cisárovi Karolovi III. Tučnému, pretože v rokovaní pri hrade Kumberg neďaleko Tulnu žiadal od Svätopluka prísahu vernosti. Po Svätoplukovi zložilo hold cisárovi i dolnopanónske knieža Braclav, verný vazal Frankov. Roku 885 rokoval ambiciózny vojvoda Arnulf, pripravujúci sa uchopiť moc vo Východofranskej ríši, so Svätoplukom o vypustenie Panónie, ale zdá sa, že bezvýsledne. O dva roky sa sial Arnulf ako vodca odboja proti cisárovi, ktorého na rokovaníach v Tribure zosadili, kráľom Východofranskej ríše a nominálne aj suverénom kniežata Svätopluka I., ovplyvneného zradným biskupom Wichingom.

V čase, keď metropolita Metod ležal na smrteľnej posteli a dával žiakom rady, ako zachovať jeho dielo, biskup Wiching poslal pápežovi Štefanovi V. obžalobu, podľa ktorej je Metod krivoprisažníkom a heretikom. Po smrti Metoda na Veľkú noc 885 vyslal Wiching ďalších poslov do Ríma, ktorí podali o situácii novšiu zprávu. Preto v liste pápeža Štefana V. Svätoplukovi poveruje sa Wiching spravovaním moravskej diecézy, Metoda ako krivoprisažníka pre používanie slovienčiny v liturgii a heretika pre „bludné“ učenie o pôvode Boha-Syna pápež exkomunikoval. Metod, pravda, pri príchode pápežského legáta Dominika a biskupov Jána a Štefana, ktorým dal špeciálny sprievodný list, bol už pochovaný v sídelnej katedrále. Sprievodný list (Commonitorium) dal legátovi za úlohu poučiť Svätopluka o učení katolíckej cirkvi (Filioque), zakázať slovienčinu v liturgii, upraviť pôsty (u latiníkov miernejšie)

a Gorazdovi, Metodom určenému správcovi moravskej cirkvi, zakázať činnosť, kým sa nepredstaví pápežskej kúrii.

Výsledkom činnosti legátov pápeža Štefana V. na Veľkej Morave bolo ostré prenasledovanie Metodových stúpencov v radoch duchovenstva, keď títo odmietli zložiť prísahu na latinskú dogmu Filioque. V sporoch latinského a slovianskeho kléru nadržieval knieža Svätopluk chytrým a jemu povolným latinikom. Dielo Konštantína a Metoda, hoci vzkĺčilo na Veľkej Morave a začalo už prinášať aj bohaté ovocie, bolo pre sebestvo svetských feudálov z blízkeho okolia Svätoplukovho kniežacieho dvora odsúdené na zánik. Najvýznamnejší žiaci metropolitu Metoda, ako Gorazd, Kliment, Naum, Angelár a Vavrínek boli najprv uväznení a neskoršie s ostatnými žiakmi, ktorých malo byť podľa bulharskej legendy asi 200, boli ako heretici z Veľkej Moravy vyhnaní. Väčšina žiakov sa uchýlila do Bulharska, kde im tamojší feudáli vykázali kláštor pri makedónskom jazere Ochrida. Niekoľko žiakov sa odobralo do chorvátskych oblastí medzi stúpencov Metodovej cirkevnej politiky. Na území Veľkej Moravy zostali len nepatrné zvyšky Metodových žiakov, bez možnosti voľného pohybu a verejného účinkovania. Jedine tí Metodovi žiaci, ktorí žili v Čechách ako pustovníci, vyvíjali aj misijnú činnosť a dostali sa do styku aj s kniežacím dvorom Přemyslovcov (Ludmila, Václav).

Wichingovo zradné dielo vyvrcholilo v posledných rokoch života kniežata Svätopluka. Prvá etapa Wichingovej podľ politiky sa skončila tým, že sa tento intrigán postavil so súhlasom kniežata Svätopluka i pápežskej kúrie na čelo moravskej cirkevnej provincie. Druhá etapa zradnej činnosti biskupa Wichinga súvisí s politickým programom východofranského kráľa Arnulfa a jeho dvora podrobiť všetky susedné slovanské krajiny. Wiching ako hlavný cirkevný reprezentant veľkomoravského ranofeudálneho štátu videl svoju hlavnú úlohu v podrobení Veľkej Moravy Arnulfovi. Preto nie náhodou ušiel do Bavorska, keď sa jeho podkopná činnosť proti kniežatu Svätoplukovi úplne odhalila. Kráľ Arnulf menoval roku 893 bývalého nitrianskeho biskupa za zásluhy ríšskym dvorským kancelárom a roku 899 mu dokonca zveril pasovské biskupstvo, ktoré mu však bavorskí biskupi čoskoro zobrali. Knieža Svätopluk zostal aj po smrti Metodovej v politickom zväzku s pápežskou kúriou až do roku 890, čím si z hľadiska zahraničnej politiky udržal nezávislosť od Východofranskej ríše.

Kráľ Arnulf chcel vnútorné feudálne nepokoje v ríši utíšiť expanziou voči slovanským krajinám. Keď roku 889 stihol kráľa Arnulfa na výprave proti polabským Slovanom neúspech a vnútri ríše vo Švábsku chystal odboj syn zosadeného cisára Karola III. Bernard, bol Arnulf nútený zaistiť si pokoj zo strany najmocnejšieho suseda — Veľkej Moravy. Návrh Arnulfa na mierové rokovania boli vhod aj kniežatu Svätoplukovi, ktorého pápež Štefan V. poveril vážnymi diplomatickými úlohami. Rokovania sa konali roku 890 na území nedávno obsadenom moravskými vojskami, a to na vrchu Amandovom v severnom Zadunajsku (letopisec označuje toto miesto ako Omuntesperch). Fakt, že rokovania prebiehali na území Veľkej Moravy v Zadunajsku, znamenal zo strany Arnulfa uznanie rozšírených hraníc Veľkej Moravy o Panóniu. Na ro-

kovaniach vystupoval Svätopluk spočiatku ako vazal pápežskej kúrie, keď predložil aj žiadosť pápeža Štefana V. o pomoc kráľa Arnulfa v boji proti Arabom. Arnulf patril k protipápežskej koalícii talianskych feudálov, vedných furlandským vojvodom Berengarom, a Svätoplukom prednesenú pápežovu žiadosť odmietol. Nakoniec vypočítavou ústupčivosťou získal Arnulf knieža Svätopluka pre spojenectvo s Východofranskou ríšou, za čo kráľ Arnulf potvrdil bezprostrednú vládu kniežata Svätopluka aj v Čechách, kde tamojšiemu kniežaciemu rodu Přemyslovcov po smrti Bořivoja boli odňaté nástupnícke práva. Orientácia Veľkej Moravy na Východofranskú ríšu mala veľmi vratké základy, ako sa čoskoro ukázalo.

Roku 891, keď ešte Arnulf upevňoval svoju moc vo Východofranskej ríši, vyslanci Arnulfa ešte potvrdili podmienky rokovaní z „Omuntesperchu“. Avšak začiatkom roku 892 spupný kráľ Arnulf žiadal knieža Svätopluka, aby sa dostavil na nové rokovania do Východnej marky, na čo Svätopluk nereagoval. Nato kráľ Arnulf hľadal pre vojenskú akciu proti Morave spojencov v susedstve veľkomoravského štátu. Jedným z nich bolo dolnopanónske knieža Braclav ako verný vazal Východofranskej ríše. Ďalší spojenec, bulharskí feudáli, odmietli vojenské vystúpenie proti Morave, ale sa zaviazali blokovať obchod a najmä dovoz sedmohradskej zvanovej soli na Moravu. Najaktívnejším spojencom Východofranskej ríše sa ukázali náčelníci maďarského sväzu, ktorých družiny boli v službách Byzantska na hraniciach Bulharska a občas prenikali do dolného Potisia. V lete 892 kráľ Arnulf na čele franskej, bavorskej a švábskej pohotovosti podporovaný maďarskými jazdeckými družinami vtrhol na Veľkú Moravu i do Čiech. Plienie veľkomoravského vidieka bolo jediným úspechom Arnulfovej akcie, ktorej však hrozil úplný krach po porážke franskej pohotovosti moravskými posádkami v Čechách. Súčasne povstali proti Arnulfovi vo Východnej marke potomci markgrófov Viliama a Engelšalka, takže vojská východofranských feudálov sa stiahli na územie Východnej marky, kde potlačili odboj. Tento politický neúspech sa pokúsil nasledujúceho roku kráľ Arnulf vyvážiť novou výpravou, ale bavorské vojská utrpeli na Veľkej Morave drvivú porážku a kráľ Arnulf si ledva zachránil holý život.

Víťazstvom veľkomoravských vojsk nad votreleckými vojskami Arnulfa roku 893 sa navonok postavenie kniežata Svätopluka a veľkomoravského štátu zdalo neotrasiteľným. Avšak vnútorná sila ranofeudálneho veľkomoravského štátu, ktorý mohla účinne stmelovať cirkevná organizácia, nebola v podrobených oblastiach pevná. Popri nespokojnosti českého kniežacieho rodu Přemyslovcov najcitlivejšou oblasťou bolo Zadunajsko, kde prírodné podmienky dovoľovali pohyblivým maďarským družinám voľný prechod. Veľkomoravská nadvláda nad srbskými kmeňmi na Labe bola viazaná geopoliticky poslušnosťou českých veľmožov. Zdá sa, že jedine vislanské knieža nerobilo väčšie starosti kniežaciemu dvoru Svätopluka. Ku koncu svojej vlády stal sa knieža Svätopluk úplne rovnocenným partnerom susednej Východofranskej ríše, ale po stránke hospodárskej i spoločenskej bolo jeho panstvo nesúrodým celkom, vystaveným neustálym útokom zo strany Východofranskej ríše i zo

strany nového suseda — maďarských kočovných kmeňov. Jednako tento rozsiahly štátny útvár od rieky Labe po Tisu a od horného povodia Visly po Drávu zohrával pozitívnu úlohu proti rozpínavosti feudálov Východofranskej ríše a do roku 894, keď knieža Svätopluk zomrel, zachoval sa neporušene v rozšírených hraniciach.

FEUDÁLNE VZŤAHY NA VELKEJ MORAVE

Feudálne vzťahy veľkomoravskej spoločnosti sa mohli úspešnejšie rozvíjať vo vlastnom štátnom zriadení ako pod nadvládou avarskej skupiny pred začiatkom 9. storočia. Existencia veľkomoravského štátneho zriadenia, nástroja vládnucej triedy, vyžadovala od veľkomoravského roľníka a remeselníka vyššiu produktivitu práce. O hospodárskom a sociálnom živote našich predkov v 9. storočí sa zachovali veľmi skromné písomné pramene v latinských letopisoch, kronikách, staroslovienských legendách a arabských cestopisoch. Oveľa cennejším pramenným materiálom sú archeologickým výskumom zistené sídliská a pohrebiská (Krasňany, Nitra, Devín, Trnovec i moravské lokality ako Staré Mesto, Mikulčice a i.).

Pramenným materiálom pre hospodárske a sociálne dejiny 9. storočia sú aj miestne názvy, z ktorých značné množstvo prebrali Maďari a uchovali ich archaickú podobu, napr. Goleťa — Galanta, Bogunja ves — Bagonya, Greďy — Gerenda (Hriadky), Dvorníky — Udvarnok a pod.

Najhustejšie osídlenie slovenského územia v 9. storočí možno predpokladať v nižšie položených údoliach riek Moravy, Váhu, Hrona, Ipľa, Slanej, Hornádu a sútokov Bodrogu (Ondava, Laborec). Redšie osídlenie vykazuje horné Považie a Pohronie, ďalej horské údolia Hornádu a Torysy, Tople a Laborca, rovnako boli riedko osídlené stepné a močaristé plochy juhoslovenskej Potiskej nížiny i severného Zadunajska (okrem okolia Ostrihomu) a oblastí pod Matrou. Slovenský horský masív, ktorý je najmohutnejší práve v strede Slovenska, i výbežky karpatského hrebeňa poľudníkového smeru podmienili vytvorenie politického strediska v juhozápadnej rovinatej časti pri hrade Nitra, hoci sa už súčasne vytvorili menšie strediská, ako napr. v okolí hradov Trenčína, turčianskeho Vyšehradu, Zvolena, Turne (Trnava) a Zemplína a za Dunajom Ostrihomu. Vidiecke obyvateľstvo žilo v nechránených osadách, ktoré tvorilo niekoľko trojdielných (izba, pitvor, komora) alebo polozemných chalúp; iste jestvovali aj osady, kde drobný veľmož mal vystavenú drevenú tvrdzu, akú v Kijevskej Rusi nazývali „chorom“.

Základom výroby našich predkov v 9. storočí bolo poľnohospodárstvo, produktivita ktorého bola už na vysokom stupni, takže roľníci vyrábali potrebné množstvo produktov pre vlastnú potrebu, postačovali zaokrýť potreby kniežacieho dvora, hradských španov a ich družín, ba nepatrnú časť produktov mohol veľkomoravský roľník zmeniť na tržných strediskách pod hradmi za iné výrobky, napr. hrnčiarске, kovácke. Nálezy radlíc, lemešov, stykov, kosákov, kôš, sekier, motýk-klčovnic, nožníc, udíc, vedier a iných poľnohospodárskych

nástrojov, popri nálezoach obilnín (pšenice, raži, ova, jačmeňa, prosa) i strukovín, ďalej nepatrné zvyšky fauny z rožného dobytká, koní, oviec, bravov, kôz, hydiny i divej zveri nadostač dokazujú, že naši predkovia v 9. storočí boli už usadlí roľníci, ktorí sa zaoberali poľovníctvom, lesným včelárstvom čiže brtníctvom a rybolovom ako vedľajším zamestnaním, aby získali kožušiny, vosk a med mimo spotreby. Naši predkovia sa venovali aj zahrádznému pestovaniu zeleniny a ovocinárstvu. Vinohradníctvo bolo v začiatkoch a podporovalo ho najmä duchovenstvo. Pestovanie ľanu, konopí a chov oviec mali význam pri získavaní suroviny pre zhotovovanie plátna a súkna na odev i obuv.

Poľnohospodárstvo bolo v sprašových rovinách rozvinutejšie ako vo vyššie položených kotlinách (Turiec, Liptov, Spiš). Roviny umožňovali pokročilé dvojpoľné hospodárenie (obilie — úhor), pričom hnojenie poskytoval len trus na úhore pasúceho sa dobytká a spaľovanie strnísk. Chov dobytká a pastierstvo bolo spojené s roľníctvom, hoci v lesnatých severných oblastiach mohlo mať pastierstvo aj väčší význam, napr. vyšehradský obvod má vyše 10 názvov spoločných v Turci a Hornej Nitre (Žabokreky, Necpaly, Sučany, Diviaky, Nedožery, Požeha, Bela, Rudno atď.), ktoré svojou archaickou formou patria najneskôr do 9.—10. storočia a hovoria o ustálenom menení obydľia časti obyvateľstva na letné a zimné obdobie.

Pozostatkom po rodovom zriadení v poľnohospodárstve bolo občinové, spoločné užívanie pôdy. Obrobené pole v jednej časti chotára sa delilo každý rok medzi jednotlivé rodiny obce a druhú časť, úhor, užívali občinníci spoločne, podobne aj lúky, lesy, vody a cesty. Občina ako celok podliehala hradskej vrchnosti, ktorá vyrubovala naturálnu a určovala robotnú formu feudálnej renty.

S vynucovaním feudálnej renty, ktorá v tomto období nemala ešte taký pravidelný charakter ako za rozvitého feudalizmu, súviselo aj ukladanie špeciálnych úloh roľníckym osadám, napr. pomoc pri panských lovoch poskytovali obyvatelia obse Psiare, Psolovci, Dravce, Sokolče, Kľačany, Rybáre, Hájniky a pod. Robotnú feudálnu rentu vykonávali najmä obce Dvorníky pri zemepanských dvorcoch. Oniečo lepšie postavenie mali v 9. storočí tie roľnícke obce, kde boli povinní vyrábať remeselné výrobky, ako napr. Štítare, Hrnčiarovce, Tesáre, Žemláre, Kováči, Dechtáre, Moňare a i. Remeslo v tomto období, i keď nie natoľko špecializované ako šperkárstvo (obec Zlatníky), ne sústreďovalo sa ešte v podhradiach. V dielňach hradu sa síce vyrábali aj remeselné výrobky, ale tieto zhotovovali vojnoví zajatci, „otroci“ bez osobnej slobody. Pri obchode sa zúčastňovali obyvatelia Hostíc, Tlmačov i Továrnikov; dovoz soli obstarávali z obcí Solčany, Solník, Solka. V 9. storočí sa objavujú už aj poddaní cirkevných inštitúcií, ktorých darovali svetskí feudáli za spásu svojej duše, a preto sa nazývali dušníkmi. Poddaní zhromažďovali feudálnu rentu na panských dvorcoch alebo priamo na hradoch. O jednom druhu poplatkov poddaných zachoval zprávu kniežatu Svätoplukovi I. Peržan Ibn Rosteh, keď hovorí, že majetní poddaní sú povinní odovzdávať odev (pre potreby kniežacej družiny). V súvislosti so sídlom biskupa v Nitre je opodstatnené predpokladať pravidelné vyberanie cirkevného desiatku.

Príslušníci vládnucej triedy žili prepychovejšie ako ľud a ich sídla vyhľa-

dávali cudzí byzantskí, arabskí, židovskí i franskí kupci, ktorí privážali najmä cenné látky, prepychové zbrane a šperky. Títo odkupovali drahé kožušiny, kuny, bobry, vosk. Z vtedy bulharského Sedmohradska sa vozila k nám kamenná soľ (cesta Maroša—Tisa—Začva—Nitra). V tomto čase viedli cez Slovensko odbočky hlavnej európskej obchodnej cesty Dunaj—Rýn cez Nitriansko na Krakov, pozdĺž Moravy k Odrě a popod Matru k Dukle do Kijevskej Rusi. Naši predkovia sa zaoberali aj obchodom v cudzine, a to vo Východnej marke, Bavorsku, v Taliansku a Byzantsku. Pri obchode sa používali hrivnové závažia zo železa, ktoré sa mohli asi použiť aj ako platidlo. Posledná zmienka o Moravancoch ako slobodných k rokom 903—904 sa týka vlastne kupcov.

Na svoju dobu rozvinutá poľnohospodárska výroba a s ňou spojené remeslo našich predkov mali v dejinách strednej Európy aj ten historický význam, že pri feudalizácii a civilizovaní kočovných maďarských kmeňov (prebraté slová v starej maďarčine) zohralo sprostredkovanie výrobných skúseností pozitívnu úlohu a do istej miery vyššia hospodárska úroveň slovenského živlu, hoci žil sústredenejšie v menej úrodných krajoch, zachránila našich predkov pred národnou asimiláciou.

Pri tvorení feudálnych vzťahov bol dôležitý moment obrany proti Avarom a neskoršie proti expanzii feudálov karolínskej Franskej ríše. Obyvateľstvo nechránených obcí sa dávalo pod „ochranu“ veľmožov a kniežat obklopených družinami a žijúcich na opevnených hradoch, ktoré prv mohli byť kmeňovými strediskami. Skutočnosť, že v 9. storočí ide už o triednu spoločnosť, potvrdzujú okrem sídlisk aj pohrebiská, v ktorých sú vedľa chudobných hrobov roľníkov bohatšie hroby bojovníkov (Krasňany, Skalica) a veľmi bohaté hroby veľmožov (Blatnica, Čepčín, Nitra a i.). V prameňoch sa označujú kniežatá titulom dux (vojvoda), princeps (knieža), rex, regulus, kráľ i k'neždž', veľmoži sa označujú ako iudices, primates, principes, družina je označená pojmom „milites“ i termínom „Moravania“ (v legende Metodovej), na čo by poukazovali aj miestne názvy strážnych veľkomoravských osád v Nitriansku (typu Moravce, Moravany), popri názvoch Stráže, Strháre, Bojnice, Bojná. Duchovní sa označujú ako presbyteri, episcopi, kňazi. Na feudálne zriadenie na Veľkej Morave okrem jestvovania kniežacej dynastie poukazuje aj hradská administratíva, reprezentovaná španmi, ktorí podliehali priamo kniežatu. Na kniežacom dvore zastupoval ústredné knieža v neprítomnosti nádvorň špan, podľa Ibn Rosteha „šbandž“ — (porovn. i maďarsky nádorispan > nadvorj^b špan^b, názvy Španie pole, Špania Dolina, priezviská Špánik). Bohatstvo kniežacieho dvora predstavoval kniežací poklad, spravovaný továrnikom. Vo veľkomoravskom ranofeudálnom štáte sa vyvinula aj cirkevná administratíva. Kým do roku 880 jestvoval na celej Morave misijný arcibiskup Metod a od roku 880 bol aj svätiaci biskup Wiching so sídlom v Nitre, roku 899 bola Veľká Morava rozdelená do štyroch diecéz (Morava, Nitra, Krakovsko, Pottisie?).

Už v 9. storočí pokladá knieža pôdu celého štátu za pôdu dynastie, ktorou disponuje spolu s kniežacou radou. Ale okrem toho jestvovali kniežacie dvorce

spravované bezprostredne z dvora. Na dvorci (in proprietate) kniežata Pribinu bol postavený kostolík. Množstvo takýchto dvorcov máme doložené z Koceľovho Zadunajska.

Písomné zprávy hovoria naozaj málo o živote ľudu. Západné pramene ho označujú len pojmom „populus“. V legende Metodovej sa veľkomoravská spoločnosť jasne diferencuje na slobodných — vládnuú triedu a na poddaných — neslobodných, na bohatých a chudobných, keď sa pritom zdôrazňuje, že Gorazd, dezignovaný nástupca Metoda, je muž „slobodný“, pôvodom domáci veľmož.

Medzi poddanými boli úzkou vrstvou „otroci“ z radov vojnových zajatcov alebo iní previnilci proti feudálnemu spoločenskému poriadku. O ich existencii vieme z legendy Konštantínovej, keď hovorí, že boli prepustení na slobodu, čo treba chápať tak, že sa stali osobne slobodní, ale nie príslušníkmi vládnucej triedy. Jestvovanie „otrokov“ ešte neznamená, že u nás v 9. storočí bolo azda otrokárske zriadenie. „Otroci“ boli v podstate v tomto období dedičnými nevoľníkmi, ktorých síce feudáli často dodávali ako „tovar“ na levantské trhy.

Vládnuca trieda posilňuje svoje postavenie opieraním sa o kresťanskú ideológiu, pričom si predvídavejšie knieža Rastislav vyberá politicky výhodnejšiu byzantskú formu. Cirkevnými inštitúciami i kresťanskou ideológiou viazala vládnuca trieda široké masy k poslušnosti, zakrývajúc náboženskými predstavami o kresťanskej rovnosti triedny charakter svojho panstva. Súdna inštitúcie s pristavmi (drábi), väznicami i kladami iste neslúžili len pre politických previnilcov (Svätopluk II. vo väzení), ale mučili v nich aj tých, ktorí sa nechceli zriecť pohanstva, ktorí pod rúškom pohanskej ideológie bojovali proti feudálnemu poriadku a jemu slúžiacej kresťanskej ideológii. Pomerne masové zachytenie sa kresťanskej ideológie na Slovensku v 9. storočí možno vybadať z ustupovania milodarov v hrobch už z polovice 10. storočia.

Vojenský potenciál veľkomoravského ranofeudálneho štátu sa neopieral len o kniežacie a hradské družiny. Vojenskou povinnosťou boli viazané aj ľudové masy, keď v obranných vojnách bola vyhlásená pohotovosť (pluky). Lúpežné vojny zbadačovali nechránený vidiek, pričom bezbranné obyvateľstvo našlo útulok v hradných pevnostiach. Najnižšou jednotkou hradskej organizácie bol hradský obvod, označovaný pojmom medza (maďarský prevzaté megye), i vidiek. Tento mal nielen hospodársky, ale najmä vojenský a administratívny charakter. Zdá sa, že už v 9. storočí jestvovali popri hradských obvodoch aj širšie obvody — stolice (comitatus na spôsob franských grófstiev).

Poznatky o hospodárskych a spoločenských pomeroch na Veľkej Morave a najmä v jej východnej časti — na Slovensku — ukazujú, že to bol feudálny ráz poľnohospodárskej výroby, prejavujúci sa v existencii triedy feudálov a triedy podrobených občinníkov, ktorý podmienil existenciu veľkomoravského ranofeudálneho štátu. Pravda, nie na celom území veľkomoravského štátu sa vyvíjali feudálne vzťahy i feudálna renta rovnako. Okrajové oblasti, najmä oblasti dobyté Svätoplukom určite ešte za vývinom jadra Veľkej Moravy zostávali. Prevládajúce feudálne vzťahy v našej vlasti v 9. storočí nevyhnutne

dosiahli ten stupeň vývinu, keď podľa Fr. Engelsa tento vývin bol nevyhnutne spojený s rozdelením spoločnosti na triedy a vtedy sa stalo aj štátne zriadenie spoločenskou nevyhnutnosťou.

KULTÚRA A UMENIE VO VEĽKOMORAVSKOM OBDOBÍ

Najvýznamnejšou oblasťou kultúry veľkomoravského obdobia je písomníctvo. Podľa spisu mnícha Chrabra *O písměnech* zo začiatku 10. stor. starí Slovania používali miesto abecedného písma len znaky — obrazce a vruby („črty a řezy“), pričom vruby sa udržali celé stáročia medzi ľuďmi ako rováše, najmä pri počítaní. Po činnosti franských misionárov, ktorí zapisovali najdôležitejšie katechistické texty, ako vyznanie viery, Otčenáš a spovedné formuly písmom latinským, zachovali sa len *Frizínske pamiatky*, ktoré síce vznikli na území Slovincov, ale jedna z troch spovedných formúl (II.), prešla k Slovincom z územia Veľkej Moravy. Z ďalších pamiatok, písaných latinkou a hlásiacich sa k územiu Veľkej Moravy, treba spomenúť evanjelistár čividalský, na okrajoch ktorého boli zapísané mená veľmožov a kniežat, ako Svätopluk, Svätožizna, Pribina, Predslav, Kocel, Rastislav, Nitrabor, Nena a i., za spásu ktorých sa mníši, keď od veľkomoravských kupcov a pútnikov obdržali odmenu, mali modliť. V misii franských kňazov spreď roku 863 iste jestvovali viaceré pomôcky písané latinkou, ale sa nedochovali.

Epochálny význam v dejinách svetovej a najmä slovanskej kultúry má zostavenie abecedy a pravopisného systému zodpovedajúceho hláskoslovnému systému makedónskych nárečí v 9. storočí, ktoré vytvoril ešte pred príchodom na Moravu učený Konštantín. Ním zostavené písmo a pravopis sa dodnes nazýva „glagolicou“ a základom tohto písma bola grécka minuskulná abeceda, v ktorej chýbajúce hlásky pre slovanský jazyk použil zo samaritského písma. Glagolské písmo svojím pravopisným systémom bolo najdokonalejšie zo všetkých „národných“ písiem raného stredoveku. Románske i germánske písma sa opierali o písmo a pravopis latiny, ktorá postrádala mnohé hlásky typické pre jazyk formujúcich sa germánskych a románskych národností.

O používaní „národnej“ reči pri pastorizácii sa zmienujú karolínske kapituly, a to zvlášť pre románske a germánske oblasti. Prvé strediská, kde sa pastorizáciou podunajských Slovanov zaoberali, boli v Akvileji, odkiaľ sa od 7. stor. a v Salcburgu od polovice 8. stor. s postupnou feudalizáciou šírila kresťanská ideológia. Preto franskí, iroškótski alebo talianski misionári pred byzantskou misiou na Moravu prinášali so sebou z oblastí dalmatských, kranjských a korutánskych Slovanov i cirkevnú terminológiu latinského pôvodu (omša — missa, oplat z oblatum, prefacia, oltár, pápež, milosrdný — misericors, všemohúci — omnipotens, podozrivý — suspectus) i slová nemeckého pôvodu, napr. cirkev z Kirche alebo významový germanizmus, napr. rihi dín — u Slovincov v Očenaši „bohatstvo tvoje“, u našich predkov „kráľovstvo tvoje“, kým u makedónskych Slovanov „česarstvo tvoje“. Zo starej hornej nemčiny sa zachoval starosloviensky preklad (Euchol. Sinajské) spovednej

formuly (II. príbuzná s frízinskou III.). Podobne je latinizmom v staroslovienškom znení Otčenáša preklad „nasoštnij“ — supersubstantialis (podľa Vulgaty), čo je zrejme veľkomoravizmus. Literárna činnosť latinských misionárov na Veľkej Morave mala úplne prakticistický charakter a bola veľmi skromná. Nemožno ju vôbec porovnať s literárnou činnosťou misie Konštantína a Metoda.

Konštantín pravdepodobne za príprav na Moravu použil staršie byzantské pastorizačné pomôcky pre makedónskych Slovanov. V krátkom čase pripravil sloviensky preklad evanjelistára (aparakos), na Morave pokračoval v prekladaní ďalších textov, ako praxapoštolu, žaltára, tŕebníka (kniha obradov) a misálu s liturgiami Jána Zlatoústeho a Bazila Veľkého, oficiálnymi v Byzante, a pravdepodobne i breviáru. S takouto bohatou prekladateľskou činnosťou sa predstavili Konštantín a Metod pápežovi Hadriánovi II. roku 867 a získali si jeho priazeň. Za pobytu v Ríme Konštantín spolu s Metodom preložili liturgiu sv. Petra, ktorú používali grécki mnísi a ktorá sa pôvodne z Ríma dostala v 6. storočí do Arménska ako liturgia sv. Gregora. Túto liturgiu blízku rímskej oficiálnej liturgii obsahujú Kijevské zlomky.

Okrem náboženských pomôcok preložil Konštantín do staroslovienčiny historický výklad o nájdení ostatkov sv. Klimenta, pochvalnú reč a hymnu, ktoré mal pôvodne zložené po ceste ku Kozárom roku 860 po grécky a ktoré sú vlastnou literárnou tvorbou.

V prekladateľskej činnosti Konštantína pokračoval na Veľkej Morave i Metod, ktorý doplnil misál, obradník, bibliu (okrem kníh Makabejských), ďalej cirkevné právo byzantské (nomokánon) i výňatky svetského práva (Zakon sudnyj Ijudem) a knihy Otcov (mineje, homílie a pasionály). Pravda, aj pápež Ján VIII. venoval Metodovi kódex obsahujúci rímske cirkevné právo.

Šírenie kresťanskej ideológie na Veľkej Morave v obrade latinskom a neskoršie byzantskom, prejavujúce sa i jazykovou kultúrou, nepochybne stavia byzantský obrad vysoko nad latinský. Tento formálny biritualizmus a liturgický bilingvizmus bol síce predmetom sporov, jednako pre upevnenie feudálnej základne mala forma byzantská v slovienskom jazyku oveľa väčší význam, ktorý nechcel chápať kniežací dvor na čele s kniežaťom Svätoplukom I. Mohutné vedecké a literárne dielo Konštantína a Metoda vytvorené pre moravských Slovanov (Slovienov), prinieslo neskoršie bohaté ovocie v iných slovanských krajinách. Vyhnaní slovienski kňazi a Metodovi žiaci sa uchýlili väčšinou do Bulharska, kde im cár Vladimír dovolil vytvoriť stredisko pri makedónskom jazere Ochrida. Neskoršie cár Simeon, vychovaný v Byzantsku, previedol časť mníchov z ochridského kláštora do svojho sídla v Prieslavi, kde vzniklo nové kultúrne stredisko slovanského písomníctva. V prieslavskej škole zreformovali glagolskú abecedu, prispôsobili ju gréckej majuskule, čím vzniklo nové písmo „cyrilika“. V jazyku cyrilských pamiatok sa začalo uplatňovať vo väčšej miere bulharské nárečie z okruhu cárskeho dvora (starobulharčina — cirkevná slovančina).

Menšia časť slovienskych kňazov žijúcich v Chorvátsku a dalmatskom po-

breží pokračovala vo svojej činnosti i za ťažkých sporov s latinským klérom a vytvorila začiatky „národnej“ chorvátskej glagolašskej kultúry. Z bulharského strediska sa rozširovala slovanská kultúra a písomníctvo už v 10. storočí na Kijevskú Rus, ktorá mala tiež styk so slovienskymi mníchmi, žijúcimi v pŕemyslovských Čechách (Sázava). Pozostatky staroslovienskej kultúry, ktorá mala náboženský obsah, sú na území Veľkej Moravy zjavné z pozostatkov materiálnej kultúry (byzantské relikviáre), hoci sa ukazuje potreba ďalšieho výskumu materiálnej i duchovnej kultúry nášho ľudu v 10.—14. storočí, dokiaľ boli iste ešte badateľné vplyvy byzantskej staroslovienskej kultúry.

Hudobné umenie, ktoré sa šírilo s kresťanskou ideológiou, malo dvojakú formu. Na jednej strane s latinským kultom prichádzal k nám gregoriánsky chorál, ku ktorému ľud i domáci feudáli nemohli prilnúť pre jeho prednesovú exkluzívnosť i melodickú jednotvárnosť. Sloviensky bohoslužobný spev z Byzantska bol melodicky bohatší ako žalmové recitácie latiníkov, pretože jeho základom boli hymnické trópy. Ľudové masy sa na slovienskej liturgii aktívne zúčastňovali. Na jestvovanie cirkevnej hudby poukazujú liturgické texty, hlásiace sa svojím pôvodom do čias veľkomoravských. V biskupskom sídle Nitre, kde vznikol už v tomto čase aj benediktínsky kláštor na Zobore, bolo stredisko latinského kresťanského kultu.

O pohanskej domácej slovenskej kultúre a ľudovom hudobnom umení sa nezachovali nijaké súčasné zprávy, ale na obsahovú i formálnu bohatosť poukazujú veľmi silné tradície, ktoré sa nepodarilo vykoreniť po celé stáročia ani katolíckemu ani protestantskému kléru. Pohrebiská uchovali len časť pohanskej kultúry, osvetľujúcu vieru našich predkov v záhrobný život (mildary). Perzonifikácia prírodných živlov bola prirodzeným zjavom v živote veľkomoravského roľníka. Tento druh pohanstva — animizmus — sa udržal na Slovensku veľmi dlho a uhorské zákonníky z 11. stor. vynášajú proti pohanskej modloslužbe, čarodejom a strigám veľmi prísne tresty.

Umelecký cit a schopnosť veľkomoravských remeselníkov sa plne odráža vo zvyškoch materiálnej kultúry zachovanej nielen na pohrebiskách, ale aj na sídliskách, keďže podľa donesených byzantských šperkov vedeli naši predkovia tepať jemné bronzové a strieborné náušnice s hrozienským záveskom alebo so zrnitým i drôťkovým filigránom. Rastlinné i ľudské motívy zo súčiasťok odevu i postroja svedčia o kontinuitě slovanského kováčstva a kovoŕepectva z čias avarskej nadvlády. Nádobu vyrábané v hrnčiarском kruhu majú prostú vlnovkovú alebo pásikovú výzdobu. Okrem obchodého styku s Byzantskom a Franskou ríšou veľkomoravskí obchodníci poznali aj výrobky škandinávske, ktoré reprezentuje meč veľmoža z turčianskej Blatnice. Pozostatky staviteľského umenia sa okrem nálezov pri Nitre doteraz objavili najmä v údolí rieky Moravy (Staré Mesto, Mikulčice a Modrá). Zatiaľ si nemožno vytvoriť obraz výtvarného umenia v dobe veľkomoravskej, pretože archeologický výskum odkryl len nepatrné pozostatky.

Veľkomoravská tradícia zostala v ústnom podaní nášho ľudu veľmi živá, a preto sa proti nej zameriavajú uhorskí kronikári 13. storočia, ako je Ano-

nymus (tradícia o tragickom konci českého vojvodu Zubura v Nitriansku) i Šimon z Kézy (Svätoplukova porážka pri Bánhide). Rozličné cirkevné zvyklosti, ktoré sa vžili medzi ľuďom za činnosti byzantskej misie Konštantína a Metoda, musela si osvojiť aj uhorská cirkevná hierarchia. Aktívne oživenie veľkomoravskej tradície a s ňou spojenej cyrilo-metodejskej tradície v 14. storočí možno pripísať jedine moravsko-slovenským kultúrnym stykom, ktoré sa neskoršie znásobujú aj prostredníctvom pražského kultúrneho strediska okolo univerzity. Zatiaľ čo cyrilo-metodejská tradícia zohrávala po národnostnej stránke pozitívnu úlohu v dobe baroka, politická veľkomoravská tradícia spájajúca oba naše národy zohrávala veľmi aktívnu úlohu v dobe národného obrodzenia.

ROZKLAD VEĽKOMORAVSKÉHO RANOFEUDÁLNEHO ŠTÁTU

Ranofeudálny veľkomoravský štát ako prvý slovanský štát v strednej Európe, ktorého jadrom bolo územie starej Moravy a Slovenska, dostal sa po smrti kniežata Svätopluka I., človeka odvážneho, ba až brutálneho, do ťažkého polohy. Z jeho troch synov je známy ako nástupca Mojmir II. (894—906), ktorý mal byť ústredným kniežatom, a mladší Svätopluk II., ktorý mal byť údelným kniežatom. Tretí syn Predslav bol pravdepodobne kňazom a hoci bol asi najstarší, nezostala po ňom nijaká stopa okrem pomenovania bratislavského hradu (Predslavov hrad — nemecky Pressalauspurh).

Smrť obávaného a nenávideného kniežata Svätopluka I. sa bavorskí feudáli ponáhľali hneď využiť. Už na jeseň 894 požadovali úplné odstúpenie Zadunajska a uznanie suverenity Východofranskej ríše. Kráľ Arnulf sa obsadeniu Zadunajska dlho netešil, pretože len čo ho odovzdal do léna dolnopanónskemu kniežatu Braclavovi, už sa z dolného Potisia hrnuli ta maďarské družiny a v rokoch 895—899 sa za družinami postupne sťahovali maďarské kmene, ktoré viedol náčelník kmeňového sväzu Árpád. Bývalí spojenci Východofranskej ríše proti Veľkej Morave stali sa hrozným nebezpečenstvom pre bavorských svetských i cirkevných feudálov. Na dvore kráľa Arnulfa ešte dlho nevedeli doceniť nebezpečenstvo kočovného suseda a za hlavný cieľ vo východnej sfére ríše stále pokladali oslabenie Veľkej Moravy. Pomocou intríg sa im roku 895 podarilo získať české knieža Vratislava I. pre vazalskú zmluvu s ríšou. Za touto citelnou stratou musel veľkomoravský panovník Mojmir II. zniesť roku 897 aj odpadnutie srbských polabských kmeňov, ktoré priznali poplatnosť kráľovi Arnulfovi. Jednako toto politické oslabenie Veľkej Moravy nebolo tým najhorším nebezpečenstvom štátnej samostatnosti.

Intrigy bavorských feudálov a kráľa Arnulfa zasiahli aj do vnútorných pomerov Veľkej Moravy, hoci ju v skutočnosti reprezentovalo už len jadro, t. j. územie od Českomoravskej vysočiny k povodiu Tisy. Mladší brat kniežata Mojmira II. Svätopluk sa stal oddaným nástrojom vmiešavacej politiky a poštvané dvorom kráľa Arnulfa sa neustále usiloval o rozšírenie svojej moci. Jeho údelom bolo asi Nitriansko s úzkym pásom územia za Dunajom, na čo

by poukazovala tradícia uhorského kronikára Šimona z Kézy o boji kniežata Svätopluka pri obci Bánhide neďaleko Komárna. Bratovražedný boj vyvrcholil roku 899, keď bavorské vojská vyslobodili Svätopluka II. z väzenia a tým z rúk kniežata Mojmíra II. O rok na to vtrhli na Veľkú Moravu bavorské vojská podporované už aj Čechmi. Nemilosrdné lúpežné plienenie Bavormi ešte viac zoslabilo hospodársku základňu veľkomoravského štátu.

Mojmír II. ako veľkomoravské knieža prevzal moc do svojich rúk vo veľmi ťažkej vnútropolitckej situácii a za stálych hrozieb zo strany susedov. Prítomnosť maďarského kmeňového sväzu v Panónii znamenala pre Veľkú Moravu ťažkú hospodársku ranu, pretože maďarské družiny obsadili aj obchodné spoje, ktoré viedli na Veľkú Moravu z Bulharska a Byzantska i Talianska. Jednako sa ešte Mojmír II. na rozdiel od svojho otca pokúsil posilniť veľkomoravský štát aj cirkevno-politicky, aby mohol čeliť aspoň vmiešavaniu sa Bavorov. Mojmír II. sa obrátil o pomoc na pápeža Jána IX., aby mu v intenciách jeho niekdajšieho predchodcu obnovil cirkevnú samosprávu. Pomocou cirkevných inštitúcií bolo možné posilniť oslabnutý ranofeudálny štát nielen navonok, ale aj vnútorne, pretože odbojové hnutie tých veľmožov a obyvateľstva, ktoré ostalo verné starej pohanskej ideológii, nachádzalo podporu u náčelníkov maďarského kmeňového sväzu. Pápež Ján IX. vyhovel žiadosti Mojmíra II. už aj vzhľadom na nepriateľský postoj k Arnulfovi a poslal pred rokom 899 pápežského legáta Jána a biskupov Benedikta a Daniela, aby moravskú cirkev opustenú od roku 893 zreorganizovali. Časť politického programu metropolitu Metoda sa takto stala v kritických chvíľach veľkomoravského štátu veľmi aktuálnou. Legát Ján a jeho sufragáni našli na Veľkej Morave natoľko zodpovedajúce pomery, že rozdelili celé územie kniežatstva na štyri diecézy a vysvätili pre ne biskupov a jedného zo štyroch poverili funkciou arcibiskupa-metropolitu, ktorý reprezentoval nezávislosť moravskej diecézy. Avšak ani táto akcia nestačila zastaviť vnútorný rozklad veľkomoravského ranofeudálneho štátu, spôsobený prevažne útokmi vonkajších nepriateľov.

O celej Mojmírom II. premyslenej akcii za cirkevnú samosprávu zmýšľali bavorskí biskupi ináč. Energický salcburský metropolita Teotmar zbavil najprv funkcie pasovského biskupa Wichinga, ktorého iste obviňoval aj z opustenia cirkvi a potom zvolal roku 900 do Reichsbachu synodu bavorskej provincie. Tu za prítomnosti piatich biskupov (medzi nimi aj nový pasovský biskup Richard) zostavili proti postupu pápeža Jána IX. obsiahlu sťažnosť, v ktorej bránia svoje nároky a práva Franskej ríše na územie Veľkej Moravy, ďalej ukazujú, že Morava bola pokrstená Frankami a len odbojní Moravania toto nechceli uznávať. Pasovský biskup, ktorému oblasti Moravy podliehali, nemohol sa vraj v nich slobodne pohybovať, pretože Moravania si robili, čo chceli. Pápežovi vyčítali, že dal súhlas k tomu, aby Morava bola organizovaná ako samostatná cirkevná provincia, čo je počin schizmatický, lebo takto je pasovská diecéza rozdelená až na päť diecéz. Ďalej sťažnosť ponízuje Mojmíra II. a veľkomoravské obyvateľstvo, obviňujúc ich zo spolčovania s Uhrami (t. j. s Maďarmi), z prijatia ich pohanských zvykov, ba dokonca aj z toho, že nechceli prijať Bavormi ponúknutý mier, aby vraj oni mohli zabrániť

pustošeniu Maďarov v Lombardsku. Na túto sťažnosť už pápežská kúria, či už preto, že bola urážlivá, či pre maďarské nájazdy po celej strednej Európe, nereagovala.

Zatiaľ čo maďarské družiny plienili Bulharsko a Lombardsko, vystavali podaní bavorských feudálov na dunajskej ceste pevnosť Ennsburg na rieke Enž, ale ani táto nezabránila rýchlo sa pohybujúcej jazde Maďarov, aby nepustošila aj časť Bavorska. Maďarské vojská po prvý raz otvorene zaútočili na Veľkú Moravu roku 902, ale moravské vojská vedené Mojmirom II. pripravili útočníkovi porážku. Nebezpečenstvo maďarských vpádov prinútilo bavorských feudálov, že roku 902 po úspechu Moravanov ponúkli spojenectvo kniežafu Mojmirovi II., pravda, len pre svoju obranu. Do istej miery chaotické pomery v obchodnom styku na Dunaji si vyžiadali od bavorských feudálov zostavenie prvého colného predpisu pre tovary, ktoré prechádzali pohraničným dunajským prístavom v Raffelstätte. V tomto predpise z rokov 903—904 sa spomínajú posledný raz aj Moravia.

Velkomoravský ranofeudálny štát, vyčerpaný desaťročia trvajúcim zápasom o samostatnosť s presilou východofranských feudálov, prílišným rozptýlením síl za expanzie Svätopluka I., vnútornými rozbrojmi a smrteľným vypätím vojenských síl za vlády Mojmíra II. proti vonkajším nepriateľom, bol hospodársky i vojensky natoľko vyčerpaný, že zaniká moc mojmirovskej dynastie, štátna moc sa rozkladá zhora, takže roku 906, keď maďarské družiny tiahli cez Moravu na pomoc slovanským Glomačom proti Sasom, a roku 907, keď pod bratislavským hradom utrpeli bavorské vojská strašnú porážku od maďarských družín, nebolo na Veľkej Morave už ústrednej kniežacej moci, ktorá by bola schopná hájiť záujmy vlastného obyvateľstva i veľmožov proti nomádskym útočníkom, ktorí sa v prvej polovici 10. storočia natrvalo usadzujú nielen medzi starším slovanským obyvateľstvom v Zadunajsku, ale si podrobujú aj našich predkov v rovinách okolo Moravy, Bukových hôr a v bažinatom kraji na ľavom brehu Dunaja ešte v čase, keď sa maďarský kmeňový sväz udržiaval pohromade a keď medzi maďarskými náčelníkmi našli svoje miesto aj pohanskí slovanskí veľmoži (Bugat a Dursac), označení prameňami ako „reguli Hungarorum“.

Strata veľkomoravskej štátnosti hlboko postihla najmä široké masy, ktoré sa bez vodcov nevedeli na rovinách brániť a ich častý bezhlavý útek z domovov umožňoval útočníkovi ľahko prísť ku koristi. Obrana slovenského územia, kam maďarské družiny sústredili svoje prepady, bola sťažená aj prírodnými podmienkami. Údolia riek Moravy, Váhu, Nitry, Hrona, Ipľa, Slanej, Hornádu, Laborca a Uhu poskytovali pred útočníkmi bezpečnú ochranu i miestnu obranu vo vyšších polohách, ale horské chrbty bránili vytvoriť sústredenú obranu na celom slovenskom území. Tým, že sa skupiny pohyblivých jazdeckých družín maďarských kmeňov osadili v rovinatých krajoch južného Slovenska, podrobili si tamojšie slovenské obyvateľstvo. Z rovín prenikali maďarské družiny ľahko až pod úpätia horských chrbtov Malých Karpát, Tribeča, Slovenského rudohoria, Matry a Bukových hôr a tým sťažili aj spojenie

západných a východných slovenských oblastí cez hlavnú tepnu matranského koridoru.

Rozklad veľkomoravskej štátnosti začiatkom 10. storočia je zavŕšením jednej z najvýznamnejších epoch našich národných dejín. Strata štátnej nezávislosti znamenala aj stratu národnej slobody na celé tisícročie, vyplnené smutnými kapitolami dejín slovenského ľudu v cudzom uhorskom štáte.